

Εισαγωγή

Ο πολιτισμός ορίζεται ως ένα σύνολο από τεχνολογικά επιτεύγματα, πρακτικές, στάσεις, αξίες, συμπεριφορές και κώδικες (γλωσσικούς και εξωγλωσσικούς). Δεν υπάρχει επομένως κοινωνία χωρίς πολιτισμό. Εξάλλου ο πολιτισμός δε βρίσκεται μόνο μέσα στις πινακοθήκες και στα μουσεία, βρίσκεται και στο παζάρι, στο ορεινό φυλάκιο, ακόμη και στη στάνη. Ο πολιτισμός είναι στην ουσία έννοιες, οι οποίες αλλάζουν από κοινωνία σε κοινωνία, και με βάση αυτές οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται, για παράδειγμα, μια προσβολή και πώς να απαντήσουν σε αυτήν, κατανοούν τα νεύματα, τις χειρονομίες και αναγνωρίζουν ό,τι είναι πολιτισμικά οικείο (λ.χ. η παλάμη με ανοικτά τα πέντε δάκτυλα έχει συγκεκριμένη σημασία για τους Έλληνες αλλά όχι για τους υπόλοιπους λαούς).

10.1. Ετερότητα, πολιτισμικές διαφορές και υποκουλτούρες στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία

Το παρελθόν και το παρόν των πολιτισμών είναι, με ταξύ άλλων, μια συνεχής σειρά αμοιβαίων δανείων. Τα δάνεια αυτά αφορούν

- Εφευρέσεις όπως το τηλέφωνο, που κατασκευάστηκε στην Αμερική το 1876 από τον Α. Μπελ (Bell Alexander Graham) και διαδόθηκε σε όλο τον κόσμο.
- Χρηστικά αντικείμενα όπως το πιάτο, που κατασκευάστηκε στην Κίνα και χρησιμοποιείται σχεδόν παντού.
- Τροφές όπως η πατάτα, που καλλιεργήθηκε από τους Ινδιάνους και μεταφέρθηκε σε όλο τον κόσμο.
- Λέξεις όπως οι ελληνικοί ιατρικοί, φιλοσοφικοί και πολιτικοί όροι, που δανείστηκαν όλες οι λατινογενείς γλώσσες (π.χ. καρδιολογία-cardiology, ηθική-ethics, δημοκρατία-democracy, μαθηματικά-mathematics κτλ.) κ.ά.

Η διάδοση των τεχνολογικών επιτευγμάτων και των συνηθειών άλλων λαών σε μια κοινωνία έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός κράματος πολιτισμικών στοιχείων των οποίων την αρχική προέλευση είναι δύσκολο να αναγνωρίσουμε. Ωστόσο, κάθε κοινωνία αφομοιώνει τα πολιτισμικά δάνεια με το δικό της τρόπο και σύμφωνα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τις ανάγκες της.

Αν και υπάρχουν κοινές διαδικασίες και λειτουργίες ανάμεσα στις κοινωνίες (οικουμενική διάσταση του πολιτισμού) όπως η ανατροφή και η κοινωνικοποίηση των παιδιών (π.χ. οικογένεια), η προστασία των μελών της (π.χ. κοινωνικός έλεγχος, πολιτικό σύστημα), η προσαρμογή στο φυσικό περιβάλλον (π.χ. επιστήμη, τεχνολογία), η σχέση με το άγνωστο και την αβεβαιότητα (π.χ. θρησκεία), εντούτοις κάθε κοινωνία οργανώνει και εκφράζει τις προαναφερόμενες λειτουργίες με το δικό της τρόπο.

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ ΕΝΟΣ ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΥ

«...Ο τυπικός σημερινός Αμερικανός πολίτης σηκώνεται από το κρεβάτι του που είναι φτιαγμένο πάνω σε ένα μοντέλο που προέρχεται από την *Εγγύς Ανατολή* και τροποποιήθηκε στη *Β. Ευρώπη*, πριν μεταφερθεί στην Αμερική. Πηγαίνοντας για πρόγευμα σταματάει να αγοράσει μια εφημερίδα πληρώνοντας με νομίσματα που είναι μια αρχαία εφεύρεση της *Λυδίας*... Το πιάτο του είναι ένα είδος αγγειοπλαστικής που εφευρέθηκε στην *Κίνα*. Το μαχαίρι του είναι από ατσάλι, ένα μεταλλικό κράμα που πρωτοφτιάχτηκε στη *Ν. Ινδία*, το πιρούνι του, μια μεσαιωνική *ιταλική* εφεύρεση, και το κουτάλι του, ένα παράγωγο ενός *ρωμαϊκού* πρωτοτύπου... Έπειτα παίρνει τον καφέ του, ένα προϊόν από ένα φυτό της *Αβυσσηνίας*, με κρέμα και ζάχαρη. Όταν ο φίλος μας έχει τελειώσει το φαγητό του, κάθεται αναπαυτικά στην καρέκλα του, για να καπνίσει, που είναι μια *ινδιανο-αμερικάνικη* συνήθεια, για να απολαύσει καπνίζοντας το προϊόν ενός φυτού που εγκλιματίστηκε στη *Βραζιλία*... Ενώ καπνίζει, διαβάζει τις ειδήσεις της ημέρας, καταχωρημένες στον τύπο με στοιχεία που εφευρέθηκαν στη *Γερμανία*. Καθώς απορροφάται με τις περιγραφές των ξένων προβλημάτων - κι αν είναι ένας καλός συντηρητικός πολίτης- ευχαριστεί μια *εβραϊκή θεότητα* στην *ινδο-ευρωπαϊκή* γλώσσα για το ότι γεννήθηκε 100% γνήσιος Αμερικανός...» (Λ. Σταυριανού, 1985:24-25)

Κάθε κοινωνία λοιπόν δημιουργεί το δικό της πολιτισμό με βάση τα γεωγραφικά, τα κοινωνικά, τα πολιτικά, τα οικονομικά, τα λαογραφικά και τα ιστορικά δεδομένα της αλλά και με βάση τις επιρροές (δάνεια) που έχει δεχτεί.

Πάντως, οι περισσότερες κοινωνίες δε χαρακτηρίζονται από πολιτισμική ομοιογένεια. Οι κοινωνικές ομάδες ή οι κοινωνικές κατηγορίες (π.χ. νέοι/ηλικιωμένοι, άνδρες/γυναίκες, ορθόδοξοι/μουσουλμάνοι, ημεδαποί/αλλοδαποί κτλ.) που συγκροτούν μια κοινωνία έχουν τα ιδιαίτερα πολιτισμικά στοιχεία τους (υποπολιτισμός) τα οποία συνθέτουν την πολιτισμική ιδιαιτερότητα της κοινωνίας.

Υποπολιτισμός ή υποκοουλτούρα είναι τμήμα του κυρίαρχου πολιτισμού μιας κοινωνίας, το οποίο διαφοροποιείται ως προς ορισμένες αξίες, κανόνες, πρότυπα συμπεριφοράς ή σύμβολα που χρησιμοποιεί. Για την κοινωνιολογία ο όρος «υποπολιτισμός» προσδιορίζει διαφορετικά κοινωνικά φαινόμενα και δεν έχει αξιολογική σημασία· το «υπο» του όρου δε σημαίνει υποτίμηση ή κατωτερότητα, αλλά την ύπαρξη μιας υποομάδας εντός της κοινωνίας με διαφορετικές κοινωνικές αξίες, διαφορετικό τρόπο ζωής και διαφορετική γλώσσα (π.χ. οι Τσιγγάνοι στην Ελλάδα, ομάδες νέων με διαφορετική αμφίεση και διαφορετικό γλωσσικό κώδικα κτλ.). Ωστόσο, οι υποομάδες σε μια κοινωνία είναι ευάλωτες στην

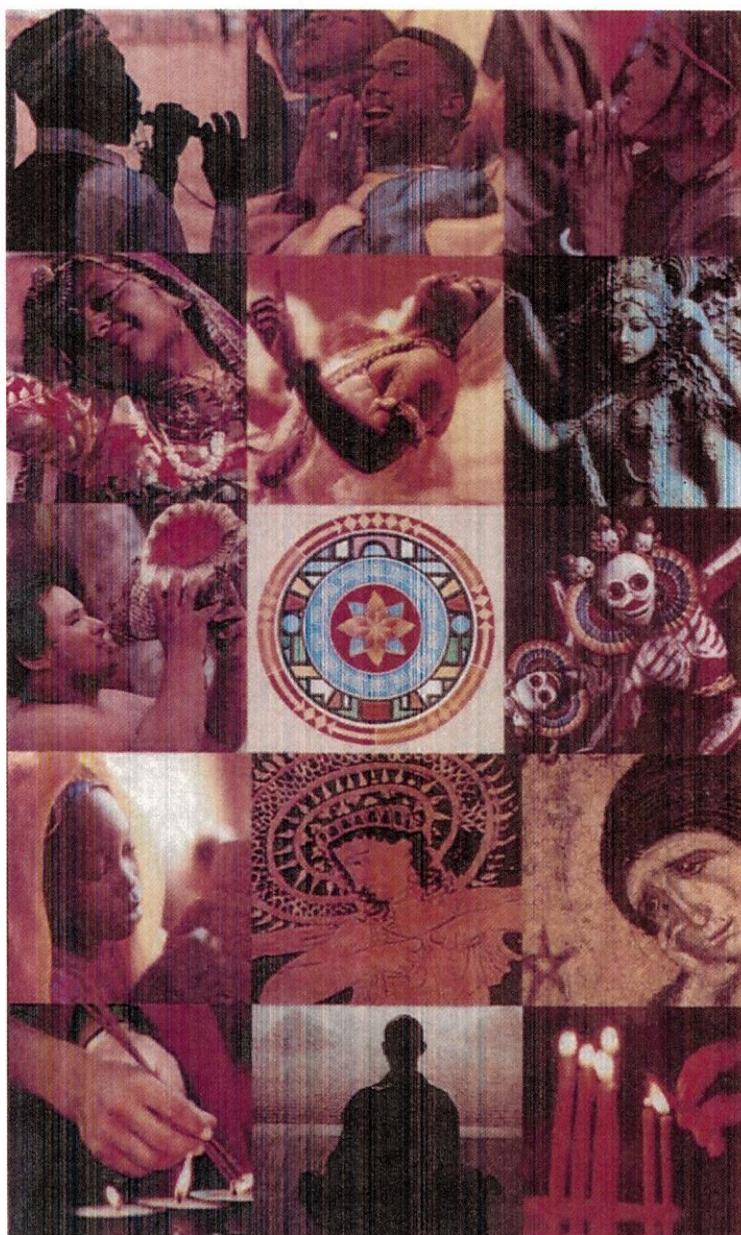
άνιση μεταχείριση και στην εκμετάλλευση, με αποτέλεσμα η ενσωμάτωσή τους στο κοινωνικό σύνολο να συναντά εμπόδια, προερχόμενα είτε από τις ίδιες είτε από το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον.

10.1.1 Μετακινήσεις πληθυσμών (μετανάστευση - παλιννόστηση)

Η μετακίνηση πληθυσμιακών ομάδων από τη χώρα καταγωγής τους σε μια άλλη, που πραγματοποιείται για οικονομικούς, κοινωνικούς και πολιτικούς λόγους, λέγεται **μετανάστευση**. «...Για χιλιάδες χρόνια οι άνθρωποι μετακινούνται μέσα στο χώρο και στο χρόνο με την παρότρυνση να γλιτώσουν από τον υπερπληθυσμό ή την έλλειψη αποθεμάτων της γης, τη φτώχεια και τις καταπιεστικές κοινωνίες ή κυβερνήσεις ή ελκυσμένοι από νέες ευκαιρίες, υλικές αποδοχές και την ευκαιρία να διατηρήσουν έναν παλιό τρόπο ζωής ή να αναπτύξουν έναν καινούργιο...» (Ι. Ψημμένος, 1999:48).

Η μετανάστευση αποτελεί έναν από τους παράγοντες που προσδιορίζουν τις σημερινές κοινωνίες ως **πολυπολιτισμικές**. Πολυπολιτισμικότητα σημαίνει συνύπαρξη πολλών διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων στο πλαίσιο μιας χώρας (δηλαδή ομάδων μεταναστών ή διαφορετικών εθνοτικών ομάδων).

Οι περισσότερες δυτικές κοινωνίες του 20ού αιώνα, ιδιαίτερα αυτές που χαρακτηρίζονται ως αναπτυγμένες, έχουν δεχτεί ή δέχονται ακόμη κύματα μεταναστών, δηλαδή ατόμων που λόγω των δύσκολων οικονομικο-κοινωνικών συνθηκών στη χώρα τους μετακινούνται σε μια άλλη χώρα προκειμένου να πετύχουν

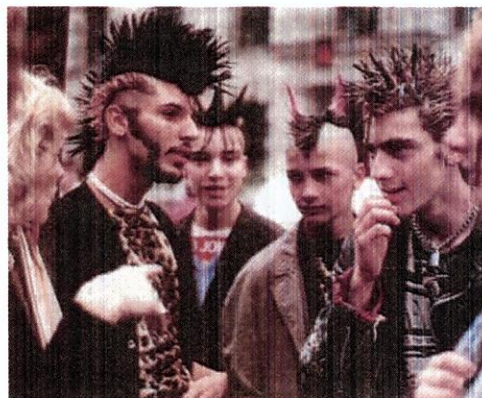
Εικ. 10.1 Πολιτισμικός πλουραλισμός: ποικίλες εκδηλώσεις θρησκευτικού συναισθήματος (Ιερές μουσικές, εκδ. Πολιτιστικής Ολυμπιάδας Υπουργείου Πολιτισμού, οπισθόφυλλο, 2003).

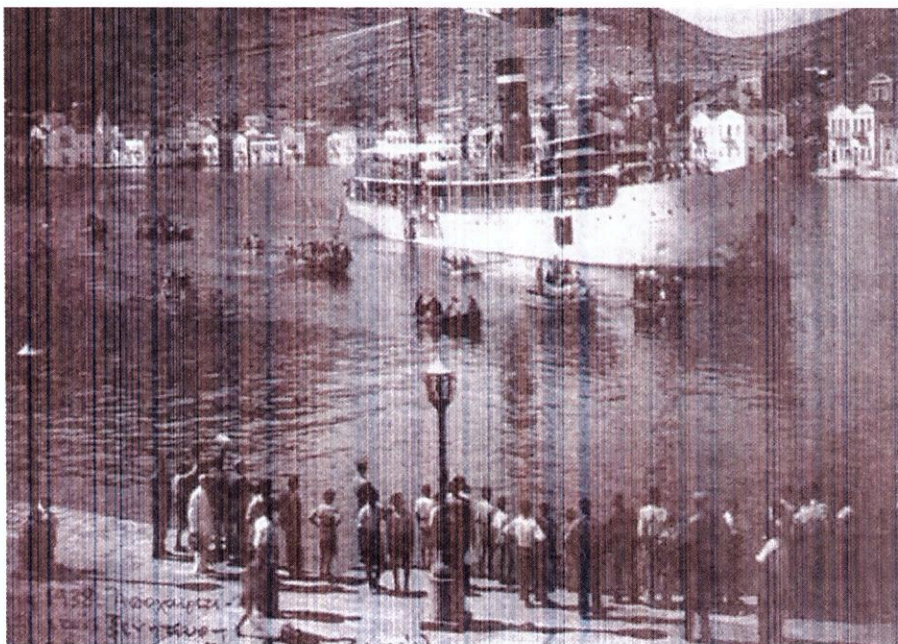
Εικ. 10.2α Πλανόδια έμπορος ρόμικης καταγωγής (Φωτογραφικό αρχείο Ι. Γεωργίου).

καλύτερους όρους ζωής. Τα άτομα αυτά ονομάζονται **οικονομικοί μετανάστες**. Από την άλλη πλευρά, τα άτομα τα οποία εγκαταλείπουν τη χώρα τους λόγω των πολιτικών διώξεων που υφίστανται σ' αυτήν ονομάζονται **πολιτικοί πρόσφυγες**.

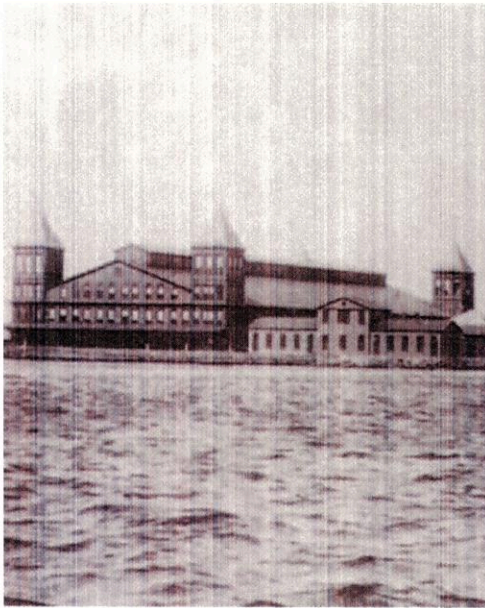
Η Ελλάδα έως πρόσφατα υπήρξε πηγή φτηνών εργατικών χεριών για πολλές χώρες. Συγκεκριμένα, στις αρχές του 20ού αιώνα 400.000 Έλληνες μετανάστευσαν σε υπερπόντιες χώρες (κυρίως στις Η.Π.Α.), ενώ μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, και ιδιαίτερα στο διάστημα 1955-1977, 1.200.000 άτομα μετακινήθηκαν κυρίως προς τη Δυτική Ευρώπη και δευτερευόντως προς τις υπερπόντιες χώρες. Οι αιτίες που οδήγησαν τους Έλληνες στη μετανάστευση ήταν κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές, όπως η φτώχεια, η εμφύλια σύγκρουση και η απουσία βιομηχανικής δραστηριότητας στη χώρα.

Εικ. 10.2β Ομάδα πανκ-ρόκερς (Εγκυκλοπαίδεια Grand Larousse, Ενότητα Ι: Ανθρώπος - Κοινωνία, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 2001).

Εικ. 10.3α Λιμάνι Καστελόριζου, 1938: αποχαιρετισμός αυτών που φεύγουν για την Αυστραλία («Υπερωκειάνιο και Μετανάστευση» στο «Επτά Ημέρες», Καθημερινή, 1512-1996).

Εικ. 10.3β Νήσος Ellis, Νέα Υόρκη: κέντρο υποδοχής και «διαλογής» μεταναστών (A. Novotny, *Strangers at the door*, Bantam Pathfinder, 1971).

Ωστόσο, κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα η Ελλάδα δεν έστειλε μόνο μετανάστες σε άλλες χώρες, αλλά δέχτηκε και κύματα Ελλήνων της διασποράς (παλιννοστούντες, επαναπατρισθέντες) τόσο από τις υπερπόντιες όσο και από τις ευρωπαϊκές χώρες. Για παράδειγμα, μπορούμε να αναφέρουμε τους Έλληνες της Αμερικής που επέστρεψαν στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1920 λόγω της οικονομικής κρίσης ή τους Έλληνες μετανάστες που επέστρεψαν από τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης και ειδικότερα από τη Γερμανία μετά την πετρελαϊκή κρίση του 1973. Τέλος, να επισημάνουμε τον επαναπατρισμό Ελλήνων Ποντίων από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης μετά τη διάλυσή της (1989).

Η εκούσια επιστροφή των Ελλήνων μεταναστών/ομογενών στη χώρα γέννησης/καταγωγής ονομάζεται **παλιννόστηση**. Το πιο πρόσφατο αλλά σταδιακό κύμα παλιννόστησης πραγματοποιήθηκε μετά την οικονομική κρίση του 1973 στη Δυτική Ευρώπη και μέχρι το 1985, με την επάνοδο 600.000 και πάνω ατόμων (βλ. πίνακα 10.1).

Πίνακας 10.1 Ποσοστιαία κατανομή Ελλήνων παλιννοστούντων κατά χώρα αποδημίας και περίοδο άφιξης

Χώρα αποδημίας	Περίοδος άφιξης			Σύνολο 1971-85	
	1971-75	1976-80	1981-85	%	Αριθμός
ΟΔΓ*	37,6	42,0	20,4	100,00	270.583
Η.Π.Α.	21,6	38,8	39,6	100,00	64.288
Αυστραλία	38,4	33,6	27,9	100,00	42.060
Καναδάς	27,4	39,5	33,1	100,00	32.133
Βέλγιο	28,1	39,5	32,5	100,00	9.213
Ιταλία	16,9	35,8	47,2	100,00	23.636
Λοιπές χώρες Ε.Ο.Κ.	27,4	31,3	41,3	100,00	39.747
Σουηδία	25,6	40,9	33,5	100,00	9.850
Λοιπές χώρες Δ.Ευρώπης	39,6	32,9	27,5	100,00	8.922
Βουλγαρία	3,5	48,0	48,5	100,00	3.575
Ε.Σ.Σ.Δ.	18,1	67,0	14,9	100,00	13.572
Ρουμανία	9,1	30,0	60,9	100,00	6.924
Λοιπές χώρες Α.Ευρώπης	6,5	45,4	48,1	100,00	9.956
Νοτιοαφρικανική Ένωση	33,7	44,2	22,1	100,00	9.238
Κύπρος	35,8	25,2	39,1	100,00	18.683
Σαουδική Αραβία	2,3	33,4	64,3	100,00	7.067
Τουρκία	47,1	36,2	16,8	100,00	15.898
Λοιπές χώρες	29,00	34,00	37,00	100,00	31.605
Σύνολο	31,5	39,3	29,2	100,00	616.950

Πηγή: Ν. Πετρόπουλος (1992:54-55).

*Ομοσπονδιακή Δημοκρατία Γερμανίας

ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΕΛΛΗΝΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΗ

«Σου τόπα και πρωτύτερα, εγώ στα πρόβατα ήμουν και ευχαριστημένος...αν είχα δικά μου και είχα και χωράφια να τα βόσκω. Γιατί, να ξέρεις, η γεωργική δουλειά αφήνει άμα έχεις στρέμματα. Εγώ έχω σκοτούρες, άμα έχεις σκοτούρες πώς να μάθεις γράμματα, γλώσσα που λένε και άμα δε ξέρεις γλώσσα πώς να καταλάβεις τι σου λένε, πώς να μάθεις τέχνη;...όχι δεν είμαι ειδικευμένος. Για να γίνεις, πρέπει να πας σε σεμινάρια ή στη σχολή... Δεν τόχω σκοπό να γυρίσω στην Ελλάδα, εκτός και μας διώξουν. Ναι, πάντα δούλευα σε μεγάλα εργοστάσια. Στην αρχή πήγα στην OPEL, ύστερα στη Στουτγκάρδη σε μια μεγάλη φίρμα και από πέρυσι που ήρθε κι ο αδελφός μου είμαι εδώ στη ΜΑΝ...» (Γ.Ζ. Ματζουράνη, 1974:99).

Τα διάφορα κύματα παλιννόστησης ή επαναπατρισμού των Ελλήνων συνέβαλαν στην αύξηση του πληθυσμού της χώρας. Παράλληλα, οι παλιννοστούντες, ως φορείς νέων πολιτισμικών στοιχείων, συντέλεσαν στην πολιτισμική ποικιλία της ελληνικής κοινωνίας και στην εμφάνιση νέων υποπολιτισμικών ομάδων.

α. Μετανάστες στην Ελλάδα. Η Ελλάδα από χώρα εξαγωγής μεταναστών μέχρι το 1970 εξελίχτηκε σε χώρα υποδοχής μεταναστών τα τελευταία 30 χρόνια. Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 πραγματοποιείται η είσοδος των **οικονομικών μεταναστών** στην Ελλάδα και κορυφώνεται τη δεκαετία του 1990.

Ο αριθμός των αλλοδαπών που κατοικούν στην Ελλάδα δεν μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια, γιατί δεν έχουν όλοι κάρτα παραμονής. Τα επίσημα στοιχεία της απογραφής του 2001 ανεβάζουν τους αλλοδαπούς στην Ελλάδα σε 762.151 άτομα. Σημειώνεται ότι ο αριθμός αυτός περιλαμβάνει όλους τους αλλοδαπούς (από υπερπόντιες χώρες, βαλκανικές χώρες, κ.ά.). Ο πραγματικός συνολικός αριθμός των οικονομικών μεταναστών από τρίτες χώρες, εκτός Ε.Ε., υπολογίζεται ότι ανέρχεται σε 1.000.000 περίπου, εκ των οποίων περισσότεροι από τους μισούς είναι νόμιμοι και οι υπόλοιποι παράνομοι (χωρίς κάρτα παραμονής και εργασίας).

Πίνακας 10.2. Αλλοδαποί στην Ελλάδα κατά υπηκοότητα

Υπηκοότητα	Σύνολο	%	Υπηκοότητα	Σύνολο	%
Αλβανοί	438.036	57,47	Τούρκοι	7.881	1,03
Βούλγαροι	35.104	4,61	Αρμένιοι	7.742	1,02
Γεωργιανοί	22.875	3,00	Αιγύπτιοι	7.448	0,98
Ρουμάνοι	21.994	2,89	Ινδοί	7.216	0,95
Αμερικανοί	18.140	2,38	Ιρακινοί	6.936	0,91
Ρώσοι	17.535	2,30	Φιλιππινέζοι	6.478	0,85
Κύπριοι	17.426	2,29	Καναδοί	6.049	0,79
Άγγλοι	13.196	1,73	Ιταλοί	5.825	0,76
Γερμανοί	11.086	1,55	Μολδαβοί	5.716	0,75
Πακιστανοί	11.130	1,15	Άλλοι (199 υπηκοότητες)	84.891	11,13
Αυστραλοί	8.767	1,15	Σύνολο	762.191	100,00

Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε., Απογραφή πληθυσμού, (Μάρτιος 2001).

Η πολιτισμική ποικιλία, χαρακτηριστικό όλων των αναπτυσσόμενων χωρών, είναι ιδιαίτερα αισθητή και στην Ελλάδα: Αλβανοί, Πακιστανοί, Ινδοί, Αφγανοί, Ιρακινοί, Κούρδοι, Πολωνοί, Βούλγαροι, Ρώσοι, Γεωργιανοί αποτελούν μερικές μόνο από τις ομάδες μεταναστών που φιλοξενεί η χώρα. Σε αυτούς οφείλεται ένα μεγάλο μέρος της ανάπτυξης που παρουσιάζει η Ελλάδα, όπως άλλωστε στους Έλληνες μετανάστες οφειλόταν ένα μέρος της ανάπτυξης της μεταπολεμικής Γερμανίας.

Το φαινόμενο της μετανάστευσης συναντάται σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες, ενώ προβλήματα εμφανίζονται, όταν ένας μεγάλος αριθμός μεταναστών εξαναγκάζεται να ζει και να εργάζεται στο περιθώριο της κοινωνίας, παράνομα, καθώς είναι εξαιρετικά αργές οι διαδικασίες νομιμοποίησής τους (παραμονή και εργασία). Οι οικονομικοί μετανάστες στη χώρα μας απασχολούνται κυρίως ως ανειδίκευτοι εργάτες στη βιομηχανία, στις κατασκευές και στον αγροτικό τομέα, αλλά και ως οικιακοί βοηθοί.

Εικ. 10.4 Διαδήλωση μεταναστών στην Αθήνα στο πλαίσιο της Πανευρωπαϊκής Ημέρας Αντιρατσιστικής Δράσης με αίτημα τη νομιμοποίησή τους (Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1779-2000, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 2004).

«Από την Παγώνα του '60 στην Ιλόνια του 2004

Μαρτυρία της Αμπίνας από τις Φιλιππίνες, εσωτερικής οικιακής βοηθού

Ο άσπρος σίφουνας, αυτή ήμουν. Έπρεπε να ξυπνάω στις 6 το πρωί για να φτιάξω πρωινό στα παιδιά πριν πάνε στο σχολείο, να ξαναφτιάξω πρωινό στις 7.30 για τον κύριο και στις 8.30 για την κυρία. Στη συνέχεια, να βγάλω το σκύλο βόλτα, να βγω για τα ψώνια, να επιστρέψω για να κάνω τις δουλειές του σπιτιού, να κάνω παρέα στη γιαγιά και να μαγειρέψω το μεσημεριανό. Μετά το φαγητό, είχα περίπου μιάμιση ώρα ξεκούρασης, αλλά σχεδόν πάντα κάτι προέκυπτε και το απόγευμα πάλι τα ίδια. Η τραγωδία ήταν όταν έκαναν δεξιώσεις, έπρεπε να πηγαиноέρχομαι συνέχεια μην τυχόν και λείψει από τον μπουφέ καναπεδάκι... Τότε κοιμόμουν γύρω στις 4, για να σηκωθώ πάλι στις 6... Ευτυχώς, γλίτωσα. Αυτό που όλοι ζητούσαν από μένα ήταν να κάνω τα πάντα και παράλληλα να είμαι σαν να μην υπάρχω. Ε, αυτό δεν γίνεται!» (Εφημερίδα Καθημερινή, 24/10/2004)

β. Πολιτικοί πρόσφυγες. Εκτός από τους οικονομικούς μετανάστες υπάρχουν και οι πρόσφυγες. Τι σημαίνει ο όρος «πρόσφυγας»; Στην ελληνική συνείδηση ο όρος έχει συνδεθεί κυρίως με τη μικρασιατική καταστροφή (1922), κατά την οποία 1,2 εκατομμύρια Έλληνες εκτοπίστηκαν βίαια από τις εστίες τους και εγκαταστάθηκαν σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας.

Εικ. 10.5α Καταυλισμός μικρασιατών προσφύγων στην Αθήνα (Θησείο) (Thomas Spelios, Pictorial History of Greece, Crown Publishers, Inc., New York, 1967).

Εικ. 10.5β Παιδιά σε προσφυγικό καταυλισμό της Καισαριανής το 1925. Φωτογραφία της Νέλλης (φωτογραφικό αρχείο Μουσείου Μπενάκη).

Σήμερα ο όρος «πρόσφυγας», σύμφωνα με τη Σύμβαση του Ο.Η.Ε. (1951), όπως αυτή τροποποιήθηκε το 1969, «εφαρμόζεται σε όλους όσους, εξαιτίας εξωτερικών επιθέσεων, κατοχής, ξένης κυριαρχίας ή γεγονότων που διαταράσσουν τη δημόσια τάξη σε οποιοδήποτε μέρος ή σε ολόκληρη τη χώρα προέλευσης...είναι αναγκασμένοι να εγκαταλείψουν το συνήθη τόπο διαμονής τους, για να βρουν καταφύγιο σε μια άλλη χώρα, εκτός από αυτήν της προέλευσης ή ιθαγένειάς τους» (Υπατη Αρμοστεία του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών για τους πρόσφυγες, ΥΝΗCR, 1998:78).

Με βάση λοιπόν τα στοιχεία της Υπατης Αρμοστείας του Ο.Η.Ε. για τους πρόσφυγες, εκατομμύρια άνθρωποι αναγκάζονται να εγκαταλείψουν τις χώρες πολέμων, ξέ-

νης κατοχής ή διώξεων που υφίστανται για τις διαφορετικές ιδεολογικές ή θρησκευτικές τους πεποιθήσεις. Με την εγκατάστασή τους στη χώρα υποδοχής οι άνθρωποι αυτοί ζητούν πολιτικό άσυλο, που σημαίνει τη δυνατότητα να παραμείνουν υπό ειδικούς όρους στη χώρα όπου βρήκαν καταφύγιο, αφού στη δική τους χώρα απειλείται η ζωή τους.

Τα μεταναστευτικά και προσφυγικά ρεύματα που δημιουργούνται αφορούν πλέον όλα τα κράτη και αποκαλύπτουν τις δυσκολίες επιβίωσης για πολλούς λαούς στον κόσμο. Σύμφωνα με εκτιμήσεις του Ο.Η.Ε., το 2000 ο αριθμός των ατόμων που ζούσαν σε ξένες χώρες έφτανε τα 50 εκατομμύρια. Από αυτά υπολογίζεται ότι τα 9/10 μετανάστευσαν για οικονομικούς λόγους και το 1/10 για πολιτικούς λόγους, συνήθως εξαιτίας μιας ένοπλης σύγκρουσης.

Η Ελλάδα βρίσκεται στην τελευταία θέση ανάμεσα στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης με το χαμηλότερο ποσοστό χορήγησης πολιτικού ασύλου στους πρόσφυγες. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το 2003 δόθηκε πολιτικό άσυλο μόνο σε τρία άτομα, σε σύνολο 8.178 αιτήσεων.

Η μετακίνηση των πληθυσμών συνδέεται με διάφορα ζητήματα που αφορούν τα δικαιώματα των μεταναστών, αλλά και τους τρόπους αλληλεπίδρασης των διάφορων πολιτισμικών ομάδων με την κυρίαρχη εθνική ομάδα της χώρας υποδοχής. Σε κάθε χώρα εφαρμόστηκαν διαφορετικές πολιτικές, οι οποίες δε συνέβαλαν πάντα στην ομαλή συνύπαρξη μεταναστών ή προσφύγων με τον αυτόχθονα πληθυσμό. Θα αναφερθούμε στη συνέχεια σε τρεις μεταναστευτικές πολιτικές που εφαρμόστηκαν μεταπολεμικά σε χώρες της Ε.Ε.:

- Η **πολιτική γκασταρμπάιτερ (gastarbeiter)** αντιμετωπίζει τους μετανάστες ως φιλοξενούμενους εργάτες, που ζουν συνήθως στο περιθώριο της κοινωνίας και αναλαμβάνουν να διεκπεραιώσουν εργασίες για τις οποίες δε δείχνουν προτίμηση οι ντόπιοι εργαζόμενοι.

- Η **πολιτική της αφομοίωσης** στηρίζεται στην ιδέα ενός ομοιογενούς πολιτισμού, γι' αυτό και επιδιώκει ουσιαστικά την ενσωμάτωση των ξένων πολιτισμικών στοιχείων στον κυρίαρχο εθνικό κορμό. Ορίζεται ως η διαδικασία μέσω της οποίας τα άτομα διαφορετικής εθνικής προέλευσης συγχωνεύονται σε μια κυρίαρχη εθνικά και πολιτισμικά ομάδα στην οποία εντάσσονται. Οι διάφορες μεταναστευτικές ομάδες εξαναγκάζονται έτσι να αποποιηθούν τη διαφορετικότητά τους, ώστε να μπορούν να συμμετέχουν ισοδύναμα στη διαμόρφωση της κοινωνίας.

Εικ. 10.6 Κούρδοι Πρόσφυγες (1991) (Εγκυκλοπαίδεια Grand Larousse, Ενότητα Ι: Άνθρωπος- κοινωνία, Ελληνικά Γράμματα, 2001).

Πίνακας 10.3. Οι αιτούντες πολιτικό άσυλο στην Ελλάδα

Έτος	Αιτήσεις	Εξεταζόμενες αιτήσεις	Αρνήσεις	Χορήγηση ασύλου	Ποσοστό χορηγήσεων
1996	1.572	634	495	139	2,2%
1997	4.376	2.346	2.216	130	5,5%
1998	2.953	3.904	3.748	156	3,9%
1999	1.528	1.716	1.570	146	8,5%
2000	3.083	1.970	1.748	222	11,2%
2001	5.499	1.312	1.165	147	11,2%
2002	5.664	9.378	9.278	36	0,39%
2003	8.178	4.532	4.504	3	0,07%

Πηγή: Υπουργείο Δημόσιας Τάξης, (Δεκέμβριος 2003).

• Η **πολιτική της ένταξης** ενισχύει τον πολιτισμικό πλουραλισμό. Στηρίζεται στην αρχή της ισότητας ευκαιριών στον οικονομικό, τον εκπαιδευτικό, τον πολιτικό και το νομικό τομέα. Παράλληλα, η κυρίαρχη ομάδα όχι μόνο αποδέχεται τη διαφορετικότητα των μεταναστών, αλλά και επιδιώκει τη διατήρηση των πολιτισμικών τους στοιχείων που αφορούν τις θρησκευτικές πεποιθήσεις, τη γλώσσα καταγωγής, τα ήθη και τα έθιμα. Η πολιτική της ένταξης στοχεύει στη δημιουργία μιας πολιτισμικά αρμονικής και ισόνομης κοινωνίας.

Όλες αυτές οι πολιτικές και τα προβλήματα που τις συνοδεύουν τόσο για τους ίδιους τους μετανάστες όσο και για τις χώρες υποδοχής ενδεχομένως να ήταν περιττές αν είχαν αναπτυχθεί οι χώρες του Τρίτου Κόσμου, αστείρευτη πηγή μεταναστών. Η οικονομική ανάπτυξη θα ήταν η λύση για πολλούς ανθρώπους που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις πατρίδες τους και να αναζητήσουν σε ξένους τόπους μια καλύτερη ζωή.

Τέλος, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι οι πολιτισμικές διαφορές μπορεί να ενυπάρχουν σε μια κοινωνία και δε σχετίζονται μόνο με τους μετανάστες, τους παλιννοστούντες ή τους πρόσφυγες.

10.1.2 Διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες και μειονότητες στις σύγχρονες κοινωνίες

Η πολυπολιτισμικότητα είναι γεγονός για τις περισσότερες σύγχρονες κοινωνίες. Αυτό οφείλεται σε παράγοντες ιστορικούς, οικονομικούς και πολιτικούς, όπως

για παράδειγμα το τέλος της αποικιοκρατίας, η μετανάστευση, η προσφυγιά, αλλά και η ελεύθερη διακίνηση εργαζομένων μετά τη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η ένταξη των ποικίλων πολιτισμικών και κοινωνικών ομάδων στον εθνικό κορμό αποτελεί σήμερα πρόκληση για τις χώρες υποδοχής.

Κατά το παρελθόν ωστόσο στα περισσότερα εθνικά κράτη οι «διαφορετικοί» γκετοποιήθηκαν* από τις κυρίαρχες κοινωνικές και πολιτισμικές ομάδες και έγιναν αντικείμενο άνισης μεταχείρισης. Γι' αυτούς καθιερώθηκε ο όρος «**μειονότητα**» ο οποίος δηλώνει δύο πράγματα:

- τους «διαφορετικούς», δηλαδή όλους όσους έχουν διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά,
- τους αριθμητικά λιγότερους (συνήθως), οι οποίοι καλούνται να ζήσουν με την κυρίαρχη πολιτισμική ομάδα (συνήθως πολυπληθέστερη), η οποία κατά βάση καθορίζει τους κανόνες κατανομής της εξουσίας.

Όμως, **κοινωνιολογικά**, «η έννοια της μειονότητας είναι σχετική, αφού μπορεί να υπάρχει πλειοψηφία ενός λαού που να τελεί υπό καθεστώς μειονότητας, όπως για παράδειγμα συνέβαινε μέχρι πρόσφατα με τους μαύρους της Νότιας Αφρικής. Όπως αναφέρεται «οι αριθμητικές πλειονότητες μπορεί να είναι κοινωνικές μειονότητες» (Ζ. Παπαδημητρίου, 2000:52).

Όσον αφορά τη χώρα μας, διαφορετικές γλωσσικές ή πολιτισμικές ομάδες (π.χ. Κουτσόβλαχοι, Αρβανίτες, Σαρακατσάνοι) ήταν ευδιάκριτες στην ελληνική κοινωνία μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, οι οποίες στη συνέχεια αφομοιώθηκαν πολιτισμικά και κοινωνικά.

«Είναι γνωστό ότι ιδιαίτερα μετά τη μικρασιατική καταστροφή, την ανταλλαγή των πληθυσμών και τη συρρίκνωση του ελληνισμού της διασποράς καλλιεργήθηκε στην Ελλάδα η αντίληψη της πολιτισμικής ομοιογένειας τόσο έντονα, ώστε και σήμερα να μην υπάρχουν περιθώρια για πολιτισμικές αποκλίσεις. Έτσι ο δίγλωσσος ή τρίγλωσσος Πόντιος, ο «Βορειοηπειρώτης» και ο Ελληνο-αμερικάνος προσκρούουν στην υπάρχουσα πολιτισμική δυσκαμψία και αποτελούν παραφωνία, ενώ θα έπρεπε να θεωρούνται ως φυσιολογικοί εκφραστές της πολιτισμικής πολυμορφίας που χαρακτηρίζει το σύγχρονο ελληνισμό, ο οποίος -όπως είναι γνωστό-δεν περιορίζεται στα ελλαδικά σύνορα» (Μ. Δαμανάκης, 1998:78).

Η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης, οι Πομάκοι και οι Τσιγγάνοι αποτελούν πληθυσμιακές ομάδες με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά (γλώσσα, θρησκεία, έθιμα, τρόπος ζωής) στο πλαίσιο του ελληνικού κράτους.

Το έθνος-κράτος, που ιστορικά συγκροτείται για να υπηρετήσει την πολιτισμική ομοιογένεια, καλείται να θεσπίσει δικαιώματα, για τα άτομα που ανήκουν σε διαφορετικές πολιτισμικές και μειονοτικές ομάδες, όπως:

1. «Το δικαίωμα στην προστασία της διαφορετικής ταυτότητας της μειονοτικής ομάδας (αυτής που έχει διαφορετικά θρησκευτικά, γλωσσικά ή εθνικά χαρακτηριστικά).
2. Το δικαίωμα στην απρόσκοπτη λατρεία ή ακόμη και στην ίδρυση τόπων λατρείας (θρησκευτικές ελευθερίες).
3. Το δικαίωμα στην απρόσκοπτη χρήση της γλώσσας (ιδιωτικά και δημόσια) στις σχέσεις με τις Αρχές, μέσα από τα Μ.Μ.Ε., καθώς και το δικαίωμα στην εκπαίδευση στη μειονοτική γλώσσα (γλωσσικές ελευθερίες).
4. Το δικαίωμα στην πολιτική αντιπροσώπευση.
5. Το δικαίωμα στην επικοινωνία με μέλη της ίδιας ομάδας» (Κ. Τσιτσελίκης, 1997:26).

Προκειμένου όμως να ασκηθούν στην πράξη τα παραπάνω δικαιώματα, θα πρέπει το κράτος να διασφαλίσει την αρχή της ισότητας μεταξύ πλειονότητας και μειονότητας, όπως επίσης και την αρχή της μη διάκρισης των διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων με βάση τα γλωσσικά ή τα θρησκευτικά τους χαρακτηριστικά.

10.2. Προκατάληψη και ρατσισμός

Οι κοινωνικές σχέσεις που διαμορφώνονται στο πλαίσιο μιας πολυπολιτισμικής κοινωνίας μπορεί να είναι σχέσεις ισότιμης συνεργασίας ή, αντίθετα, σχέσεις άνισης μεταχείρισης, διακρίσεων και προκαταλήψεων. Ποιοι είναι όμως οι παράγοντες που οδηγούν τα άτομα να εκφράσουν ρατσιστικές απόψεις ή να προβούν σε ρατσιστικές συμπεριφορές

10.2.1 Στερεότυπα, προκατάληψη, ρατσισμός, σοβινισμός

α. Στερεότυπα. Τα στερεότυπα είναι υπεραπλουστευμένες και (αυθαίρετα συχνά) γενικευμένες (θετικές ή αρνητικές) αντιλήψεις των ατόμων οι οποίες δημιουργούνται στην προσπάθειά τους να κατανοήσουν την πραγματικότητα. Όταν αναφερόμαστε στα στερεότυπα εννοούμε τις ιδέες που είναι βασισμένες σε διαστρεβλώσεις, υπερβολές και υπεραπλουστεύσεις της πολύπλοκης κοινωνικής πραγματικότητας (π.χ. «οι πολιτικοί είναι διεφθαρμένοι», «οι γυναίκες είναι συναισθηματικές», «οι μεσογειακοί λαοί είναι θερμόαιμοι», «οι αλλοδαποί είναι εγκληματίες», «οι Γερμανοί είναι οργανωτικοί» κτλ.).

Το παρακάτω κείμενο δείχνει πώς τα στερεότυπα (οι διαστρεβλώσεις) επιδρούν στη συμπεριφορά των μελών της πλειονότητας και εμποδίζουν την ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων: «Η Μαρία πηγαίνει στο σχολείο σε μια υποβαθμισμένη γειτονιά της Αθήνας. Η μητέρα της πήγε στη δασκάλα να παραπονεθεί ότι δεν θέλει να κάθεται η κόρη της στο ίδιο θρανίο με τη μικρή Γκούλι, που έχει έρθει από το Πακιστάν. Δεν το λέει καθαρά, αλλά υπονοεί ότι η Γκούλι δεν είναι καθαρή, δεν έχει τρόπους και “εν πάση περιπτώσει αυτή δεν θέλει πολλά πάρε δώσε με τους Πακιστανούς”, “που δεν είναι να τους έχεις εμπιστοσύνη”. Η μητέρα της Μαρίας προέρχεται από “καλή” οικογένεια με λίγα μέσα, πάει συχνά στην εκκλησία και συμμετέχει ενεργά σε εράνους για να αποσταλούν τρόφιμα στους Σέρβους κατά τη διάρκεια των βομβαρδισμών» (Θ. Δραγώνα, 2001:60).

Αντίθετα, το παρακάτω απόσπασμα δείχνει πώς η απουσία στερεότυπων διευκολύνει την επαφή των μελών της πολιτισμικής πλειονότητας με τις διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες: «Η γιαγιά μου, η θρυλική μανίτσα, φρόντιζε να με ενημερώνει για το πανηγύρι: πόσος κόσμος μαζευόταν στην εκκλησία όταν αυτή ήταν ακόμη ανύπαντρο κοριτσόπουλο πριν το '12, ποιος ήταν ο πιο καλός χορευτής, ποια γυναίκα τραγουδούσε καλύτερα, από πού ήταν τα βιολιά, από ποια χωριά ερχόταν ξένος

κόσμος... Όλα μου τα αποκάλυπτε, αλλά πληροφορίες ότι οι οργανοπαίχτες είναι αλλοδαποί ή αλλογενείς, ότι απλώς ισχυρίζονταν πως είναι Έλληνες το γένος, είτε δεν είχε είτε μου τις απέκρυπτε επιμελώς, αφήνοντάς με να απολαύσω τις μαγικές στιγμές του πανηγυριού ανεπηρέαστος από τα στερεότυπα που θα κατέκλυζαν τη συνείδηση ενός πιτσιρικά αν άκουγε κάτι τέτοιο... Έτσι όχι μόνο δεν έβρισκα τίποτα ξένο στους γύφτους, αλλά τους χάζευα, από κάποια απόσταση, όρθιος με τις ώρες, μαγεμένος από τον ήχο του κλαρίνου, του βιολιού, του λαούτου και το ρυθμό από το ντέφι, ονειρευόμενος κάποτε, όταν μεγαλώσω, να μπορώ και εγώ να παίζω ένα από αυτά τα ωραία όργανα...» (Α. Βαξεβανόγλου, 2001:11-12).

Τα στερεότυπα μαθαίνονται μέσα από την κοινωνικοποίηση και ο βαθμός αφομοίωσής τους εξαρτάται από υποκειμενικούς (π.χ. βιώματα) και αντικειμενικούς (π.χ. κανόνες, αξίες, μύθους κτλ.) παράγοντες.

«Η σύζυγος ρωτάει το σύζυγο:

-Μήπως είδες ένα βιβλίο που είχα στη βιβλιοθήκη με τίτλο «Πώς θα ζήσετε εκατό χρόνια»,
-Το έκρυψα εγώ! απαντά εκείνος.
-Εσύ; Γιατί;
-Επειδή είχε αρχίσει να το διαβάζει η μαμά σου!»
(Από έντυπο της Ε.Ε. με τίτλο «Εγώ ρατσιστής»).

β. Προκατάληψη. Τα στερεότυπα είναι άμεσα συνδεδεμένα με την προκατάληψη, αφού αποτελούν το περιεχόμενό της. Προκατάληψη είναι η διαμορφωμένη εκ των προτέρων αρνητική γνώμη, κρίση ή στάση, χωρίς τη σε βάθος έρευνα των πραγμάτων. Οι προκαταλήψεις, όπως και τα στερεότυπα, δεν αλλάζουν εύκολα, ακόμη κι αν τα άτομα που τις έχουν έρθουν σε επαφή με επαληθευμένες αποδείξεις της εσφαλμένης γνώμης τους. Αν και η προκατάληψη και τα αρνητικά στερεότυπα αποτελούν συνήθως τη βάση της δυσμενούς μεταχείρισης κάποιων ατόμων ή ομάδων, οι δύο αυτές αντιλήψεις μπορούν να υπάρξουν και ανεξάρτητα η μία από την άλλη. Πολλές φορές οι προκαταλήψεις δεν εκδηλώνονται πρακτικά ως εχθρική συμπεριφορά. Το αν θα συμβεί ή δε θα συμβεί αυτό εξαρτάται από πολλούς παράγοντες, όπως είναι η προσωπικότητα, το κοινωνικό περιβάλλον, η οικονομική κατάσταση του ατόμου κτλ.

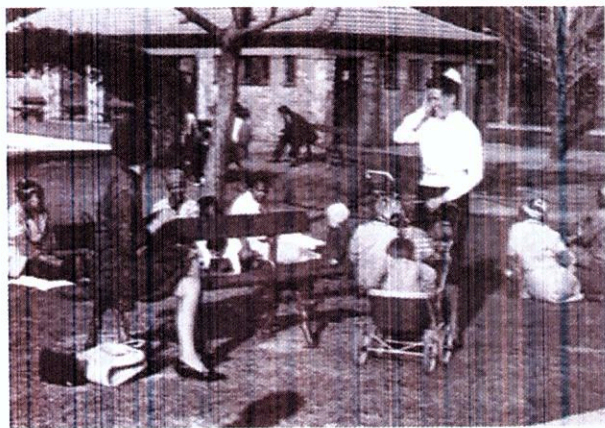
γ. Ρατσισμός. Ο ρατσισμός είναι ένα σύνθετο φαινόμενο που οικοδομείται τόσο από στερεότυπα όσο και από προκαταλήψεις. Ορίζεται ως η προκατάληψη έναντι μιας φυλετικής, εθνικής, κοινωνικής, θρησκευτικής κτλ. ομάδας και εκδηλώνεται με τη δυσμενή διάκριση, την περιθωριοποίηση και τον κοινωνικό αποκλεισμό αυτής της ομάδας. Ο αποκλεισμός μάλιστα παίρνει θεσμική μορφή όταν βασίζεται σε ειδικούς νόμους και μηχανισμούς που θεσπίζει το κράτος.

Η ρατσιστική συμπεριφορά, είτε αυτή εκδηλώνεται σε επίπεδο ατόμων είτε σε επίπεδο θεσμών εμπεριέχει βία, φυσική ή συμβολική.

Ένα παράδειγμα θεσμικού ρατσισμού Θέσπιση αναλογιών κατά μεταναστευτική ομάδα ως μηχανισμός αποκλεισμού μετανα- στών από χώρες της Νότιας και Ανατολικής Ευρώπης προς τις Η.Π.Α. στις αρχές του 20ού αιώνα

«Μετά την αποτυχία του τεστ αλφαριθμητισμού να αποθαρρύνει τη μετανάστευση, επινοήθηκε ένας άλλος μηχανισμός... που αποσκοπούσε σε ένα απόλυτο αριθμητικό όριο στην ευρωπαϊκή μετανάστευση. Οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν επέτρεπαν την είσοδο σε μεγαλύτερο αριθμό μεταναστών από τον αριθμό που αντιστοιχεί στο 3% των συμπατριωτών τους που ζούσαν στις Η.Π.Α. το 1910.

Το ετήσιο ανώτατο όριο για όλες τις χώρες προέλευσης ορίστηκε σε 358.000 μετανάστες. Η υιοθέτηση αυτού του συστήματος είχε ως αποτέλεσμα να καρπωθούν οι «αρχαιότερες» μεταναστευτικές ομάδες από τη Βορειοδυτική Ευρώπη τις μεγαλύτερες αναλογίες, ενώ η αναλογία μεταναστών από τις νοτιοανατολικές ευρωπαϊκές χώρες μειώθηκε σε ένα μικρό ποσοστό... Η προिमодоτήση των μεταναστών από τη Βορειοδυτική Ευρώπη ήταν ο πρωταρχικός στόχος του νόμου που σηματοδότησε μια στροφή στην αμερικανική πολιτική, εγκαθιδρύοντας παράλληλα μια δυσμενή μεταχείριση για τους μετανάστες από τις νοτιο-ανατολικές ευρωπαϊκές χώρες, που ίσχυσε έως το 1965» (Α. Novotny, 1974:173-208).

Εικ. 10.7 Παράδειγμα θεσμικού ρατσισμού (το απαρτχάιντ στη Νότια Αφρική, 1948-1991): τα παγκάκια προορίζονταν για λευκούς (R. T. Schaefer, *Racial and ethnic groups*, Little, Brown and Company, Boston, 1979).

Στις κοινωνικές επιστήμες ο ρατσισμός δεν οριζόταν πάντα με τον ίδιο τρόπο. Σύμφωνα με τον «κλασικό» ορισμό (μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα), ο ρατσισμός προϋποθέτει

(α) την ύπαρξη ανθρώπων με διαφορετικά φυλετικά χαρακτηριστικά (π.χ. χρώμα επιδερμίδας, κατατομή προσώπου κτλ.) στους οποίους αποδίδονται κοινά πολιτισμικά και νοητικά χαρακτηριστικά,

(β) την πεποίθηση ότι αυτή η πολιτισμική ομάδα είναι κατώτερη και

(γ) τον αποκλεισμό ή ακόμη και την εξόντωση της ομάδας με αυτά τα χαρακτηριστικά.

Σημειώνεται ότι για τους σύγχρονους κοινωνικούς επιστήμονες, και τους κοινωνιολόγους ιδιαίτερα, ο όρος «κοινωνικός ρατσισμός» είναι ο πιο ενδεδειγμένος, γιατί συμπεριλαμβάνει και άλλα χαρακτηριστικά (εκτός από το χρώμα) που αποτελούν κριτήρια αξιολόγησης του «διαφορετικού» άλλου (π.χ. φύλο, ηλικία, εθνότητα, θρησκευτική ταυτότητα, σεξουαλικές προτιμήσεις, σωματικές αναπηρίες κ.ά.). Τα κριτήρια αυτά κατασκευάζονται κοινωνικά και διαφοροποιούνται ανάλογα με την κοινωνία και την εποχή.

Από το 1960 και μετά οι κοινωνικοί επιστήμονες (κοινωνιολόγοι, κοινωνικοί ανθρωπολόγοι και ψυχολόγοι) εξετάζουν την έννοια της φυλής και τη σχέση της με τον πολιτισμό ή τα ψυχολογικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων. Υποστηρίζουν ότι η έννοια της φυλής αποτελεί μια αυθαίρετη «κατασκευή», η οποία δεν έχει σχέση με τον πολιτισμό ή με τα επίπεδα νοημοσύνης των φυλετικών ομάδων και αποσκοπεί στην παραπλάνηση των ανθρώπων και στη νομιμοποίηση των σχέσεων εξουσίας.

Εικ.10.8α Το αστέρι μετατρέπεται από τους ναζιστές σε σύμβολο διάκρισης και εξόντωσης (φωτογραφικό αρχείο Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδας).

Εικ. 10.8β Στρατόπεδο συγκέντρωσης του Άουσβιτς (Χρονικό του 20ού αιώνα, εκδ. Δομική).

Ο Κ. Λεβί-Στρος (Cl. Levi-Strauss) αναφέρει ότι η ανθρωπολογία διέπραξε έγκλημα με τη σύγχυση που προκάλεσε σχετικά με τη βιολογική έννοια της φυλής και τις κοινωνικές και ψυχολογικές παραμέτρους των ανθρώπινων πολιτισμών.

«Ημερομηνίες... γεγονότα-σταθμοί στην ιστορία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την υποστήριξη της ετερότητας

- 1789:** Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη από τη Γαλλική Επανάσταση.
1807: Απαγόρευση του δουλεμπορίου των μαύρων στην Αγγλία.
1833: Διακήρυξη της γενικής χειραφέτησης των μαύρων στην Αγγλία.
1863: Κατάργηση της δουλείας στις Ηνωμένες Πολιτείες.
1945: Δίκη της Νυρεμβέργης: οι γενοκτονίες θα τιμωρούνται ως εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας.
1948: Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: κείμενο το οποίο υιοθετεί η Γενική Συνέλευση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών και το υπογράφουν όλες οι ευρωπαϊκές χώρες.
1950: Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τη Διαφύλαξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, την οποία υπέγραψε η Ελλάδα το 1974.
1964: Το βραβείο Νόμπελ Ειρήνης απονέμεται στο μαύρο Αμερικανό πάστορα Μάρτιν Λούθερ Κινγκ.
1991: Κατάργηση του απαρχαίντ στη Νότια Αφρική.
2000: Θεσμοθέτηση της πράσινης κάρτας για τους μετανάστες που ζουν στην Ελλάδα»
 (E.Vaillant, 2002:III-εσώφυλλο).

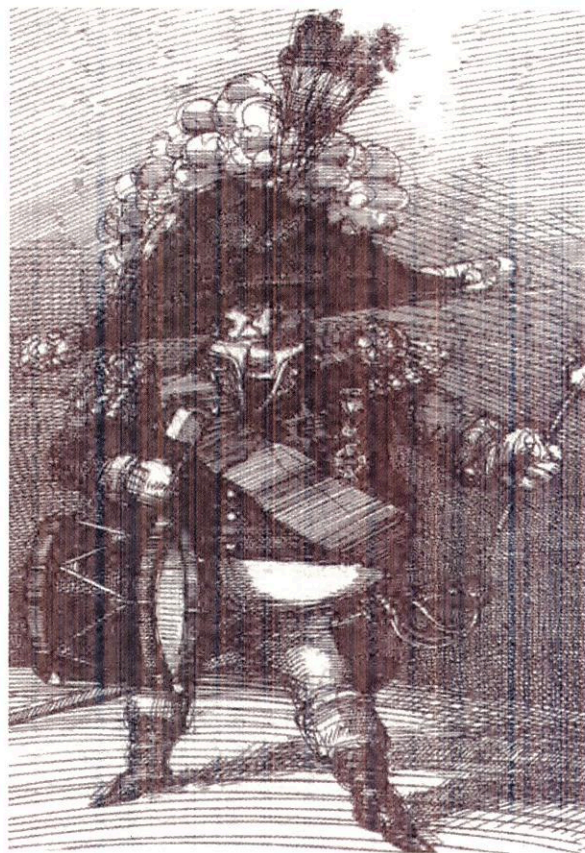
Οι προσπάθειες επιστημόνων (π.χ. ανθρωπολόγων, κοινωνιολόγων, ψυχολόγων, ιστορικών κτλ.) να συνδέσουν τα φυλετικά χαρακτηριστικά με κοινωνικές ή και ψυχολογικές παραμέτρους, χρησιμοποιώντας τα εργαλεία της επιστήμης (όπως για παράδειγμα τη στατιστική για τον υπολογισμό της διαφοράς του επιπέδου νοημοσύνης μεταξύ μαύρων και λευκών κτλ.) και αδιαφορώντας για τις επιδράσεις του κοινωνικού περιβάλλοντος, κατατάσσονται σε αυτό που η πλειονότητα των κοινωνικών επιστημόνων αποκαλεί «επιστημονικό ρατσισμό».

«Τόσο στην πρώτη διακήρυξη της UNESCO (1949), που συντάχτηκε κυρίως από κοινωνικούς επιστήμονες, όσο και στη δεύτερη (1951), στη σύνταξη της οποίας συμμετείχαν και πολλοί επιστήμονες από το χώρο της γενετικής και της φυσικής ανθρωπολογίας, επισημαίνεται ότι η λέξη «φυλή» στερείται ουσιαστικού περιεχομένου και με την έννοια αυτή οι φυλετικές θεωρίες είναι επιστημονικά αβάσιμες» (Ζ. Παπαδημητρίου, 2000:36).

Δεν υπάρχει επομένως καμία επιστημονική απόδειξη που να συνδέει οποιοδήποτε φυλετικό χαρακτηριστικό με κληρονομική ανωτερότητα ή κατωτερότητα κάποιων ομάδων. Για τους κοινωνιολόγους οι διαμορφωμένες κοινωνικές στάσεις που επηρεάζουν τη συμπεριφορά των ανθρώπων είναι περισσότερο σημαντικές από ό,τι οι φυσικές διαφορές τους.

δ. Σοβινισμός και εθνικισμός. Η λέξη «σοβινισμός» προέρχεται από το όνομα ενός Γάλλου φανατικού πατριώτη, του Σοβέν (Chauvin N.), που έζησε την εποχή του Μεγάλου Ναπολέοντα. Αν και ο

σοβινισμός είναι όρος συγγενικός με αυτόν του πατριωτισμού, εντούτοις οι δύο όροι δεν ταυτίζονται. Ο πατριωτισμός αποτελεί την ανιδιοτελή αγάπη κάποιου προς την πατρίδα, η οποία μπορεί να είναι

Εικ. 10.9 Καρικατούρα του Ν. Σοβέν (E. Sorel, *Making the world safe for hypocrisy*, The Swallow Press, Chicago, 1972).

τόσο μεγάλη, ώστε να τον οδηγήσει ως την υπέρτατη θυσία, δηλαδή τη θυσία της ζωής του γι' αυτήν. Από την άλλη πλευρά, ο σοβινισμός έχει την έννοια της φανατικής φιλοπατρίας. Ο φανατισμός είναι αυτός που διαφοροποιεί ποιοτικά τις δύο έννοιες. Ο σοβινιστής, λόγω του φανατισμού του, αισθάνεται περιφρόνηση για τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά άλλων λαών.

Ο εθνικισμός ορίζεται ως η φανατική εξύμνηση κάθε όψης της εθνικής ζωής, καθώς και η υποτίμηση και καταπολέμηση κάθε ξένου στοιχείου. Έτσι, αναγορεύει την αφοσίωση στο οικείο έθνος σε υπέρτατη ηθική υποχρέωση. Στο όνομά του μπορεί ένας άνθρωπος να σκοτώσει ακόμη και τους συγγενείς του, τους φίλους ή τους γείτονές του, όπως δείχνουν οι περιπτώσεις πρόσφατων εμφύλιων συγκρούσεων (π.χ. Γιουγκοσλαβία).

Σημαντικές προσωπικότητες που έθεσαν τη ζωή τους στην υπηρεσία των λαών τους και στην καταπολέμηση του ρατσισμού
Μάρτιν Λούθερ Κινγκ (1929-1968)

Αμερικανός ιερέας, μεγάλος μαχητής κατά του ρατσισμού. Πήρε το βραβείο Νόμπελ Ειρήνης το 1964. Έλεγε:

«Έχω ένα όνειρο: μια μέρα τα παιδιά μου θα ζουν σε αυτό το έθνος χωρίς να τα κρίνουν από το χρώμα του δέρματός τους, αλλά από την ποιότητα του χαρακτήρα τους». Δολοφονήθηκε το 1968.

Νέλσον Μαντέλα (γενν. το 1918)

Πρώτος ελεύθερος πρόεδρος της Νότιας Αφρικής (1991). Η Νότια Αφρική από το 1948 είχε ρατσιστική δικτατορία, γνωστή ως απαρτχάιντ (ο καθένας χωριστά). Η λευκή μειοψηφία εκμεταλλευόταν το μαύρο πληθυσμό με τον πιο άγριο τρόπο. Ο Μαντέλα έμεινε στη φυλακή 26 χρόνια λόγω της δράσης του εναντίον του καθεστώτος. Απελευθερώθηκε το 1990 και ξεκίνησε συνομιλίες με τον πρόεδρο Ντε Κλερκ, με τον οποίο μοιράστηκε το βραβείο Νόμπελ Ειρήνης το 1993.

10.2.2 Τα αίτια και οι συνέπειες της προκατάληψης και του ρατσισμού

Υπάρχουν διάφορες θεωρίες για τα αίτια της προκατάληψης και του ρατσισμού. Άλλες από αυτές δίνουν έμφαση σε κοινωνικούς, άλλες σε οικονομικούς και άλλες σε ψυχοδυναμικούς παράγοντες.

α. Κοινωνικά αίτια

Μέσω της κοινωνικής εκμάθησης, που πραγματοποιείται με τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης, οι προκαταλήψεις μεταδίδονται από γενιά σε γενιά, όπως και άλλες συνήθειες και συμπεριφορές (βλ. κεφάλαιο 3). Η επανάληψη και η συνήθεια ως μηχανισμοί μεταβίβασης των προκαταλήψεων έχουν βαρύνουσα σημασία.

Συνήθως οι προκαταλήψεις εκφράζονται στο πλαίσιο της οικογένειας, του σχολείου ή των Μ.Μ.Ε. Μέσα από τα παραμύθια, τις ιστορίες, τους συμβολισμούς, τα πρότυπα και τα νοήματα το άτομο σχηματίζει τις πρώτες ιδέες για τον άλλον. Στο πλαίσιο της οικογένειας διαμορφώνονται τα πρώτα στερεότυπα: «Φάε το φαγητό σου, γιατί θα σε πάρει ο...» Το σχολείο διαμορφώνει τα βασικά στοιχεία της εθνικής ταυτότητας και επηρεάζει την εικόνα του ατόμου για τον άλλον. Αν στη διδακτική ύλη των μαθημάτων παρουσιάζεται ο διαφορετικός άλλος, ως εχθρός ή ως φίλος, ως απειλή ή ως καλός γείτονας, τότε οι εικόνες που θα εγγραφούν στη συνείδηση των παιδιών θα έχουν το ανάλογο περιεχόμενο και τις ανάλογες επιδράσεις.

Αυτές οι εγγεγραμμένες στη συνείδηση παραστάσεις είναι που προσδιορίζουν τη στάση μας απέναντι σε άτομα ή ομάδες και μας οδηγούν στο να αποκλείουμε ή να συμπεριλαμβάνουμε στις συναναστροφές μας όλους αυτούς που είναι διαφορετικοί ως προς το φύλο, την εθνότητα ή τη θρησκεία, ανάλογα πάντα με το περιεχόμενο της προκατάληψης.

β. Οικονομικά αίτια

Η θεωρία στην οποία στηρίζεται ο ρατσισμός είναι η διάκριση των φυλών σε ανώτερες και κατώτερες. Η ιδέα της φυλής εμφανίστηκε στην Ευρώπη στις αρχές του 16ου αιώνα με την ανακάλυψη του Νέου Κόσμου. Οι αποικιοκράτες καλλιέργησαν την ιδέα ότι οι ιθαγενείς είναι κατώτερα όντα, διότι αυτό νομιμοποιούσε την εκμετάλλευση του φυσικού πλούτου των αποικιών και την υποδούλωση των κατοίκων τους. Με το ίδιο σκεπτικό έγινε η υποδούλωση και η μεταφορά των μαύρων από την Αφρική στις νότιες πολιτείες των Η.Π.Α. Κοινό

σημείο των φυλετικών θεωριών είναι ότι προσδίδουν κοινωνική σημασία σε ορισμένα βιολογικά χαρακτηριστικά των ανθρώπινων ομάδων τα οποία θεωρούν ως αποδεικτικό στοιχείο για την κατάταξή τους σε ανώτερες ή κατώτερες φυλές. Έτσι ο στόχος του ρατσισμού είναι να στηρίξει σχέσεις ανισότητας και εκμετάλλευσης (π.χ. ο Χίτλερ, αν και θεωρούσε τους Ασιάτες κατώτερους, εξαιρούσε τους Ιάπωνες, επειδή τους χρειαζόταν ως συμμάχους στον πόλεμο!).

Σύμφωνα με τη **θεωρία της σύγκρουσης**, η προκατάληψη ενδυναμώνει τον κοινωνικο-οικονομικό αποκλεισμό των ομάδων που μειονεκτούν, ιδίως σε περιόδους οικονομικής ύφεσης και οικονομικού ανταγωνισμού. Έτσι, για παράδειγμα, η προκατάληψη έναντι του οικονομικού μετανάστη εντείνεται σε περιόδους οικονομικής κρίσης και αύξησης της ανεργίας, κατά τις οποίες κρίνεται «ανεπιθύμητος» γιατί υποτίθεται ότι «παίρνει τις δουλειές» από τους ντόπιους εργαζόμενους.

«Όλες οι εθνικά συγκροτημένες κοινωνίες αναγκάζονται, ...να "υποδεχθούν" ή να ανεχθούν ένα διαρκώς αυξανόμενο αριθμό "ξένων", που τους ενσωματώνουν ως προς την πρακτική τους λογική, αλλά όχι ως προς τις εξωτερικές πολιτιστικές συμπεριφορές. Οι ξένοι αυτοί έχουν, ή εξαναγκάζονται να αποκτήσουν, ακριβώς τις ίδιες θεμελιακές οικονομικές συμπεριφορές με τους ντόπιους, τους οποίους και ανταγωνίζονται με άνισους μεν όρους, αλλά με παρόμοια όπλα. Οι "άλλοι", που διακρίνονται από το χρώμα του δέρματός τους, τη γλώσσα τους ή τη θρησκεία τους εγκαθίστανται σε ολόένα μεγαλύτερους αριθμούς στην "εθνική" επικράτεια, και μεθοδεύουν την επιβίωσή τους με τον ίδιο τρόπο όπως και οι ιθαγενείς. Σε περιόδους κρίσης, ανεργίας και αύξουσας ανασφάλειας είναι λοιπόν φυσικό να αποτελέσουν τους από μηχανής αποδιοπομπαίους τράγους*. Και μάλιστα με το επιχείρημα ότι ανήκουν σε διαφορετικούς πολιτισμούς» (Κ. Τσουκαλάς, 1998:27).

γ. Ψυχοδυναμικά αίτια

Συχνά οι διαφορετικοί «άλλοι» χρησιμοποιούνται ως εξιλαστήρια θύματα. Συνήθως αυτό γίνεται, όταν κάποιες κοινωνικές ομάδες στρέφουν την επιθετικότητα τους προς άλλες οι οποίες δεν έχουν σχέση με τα βαθύτερα αίτια της επιθετικότητας αυτής. Στους διαφορετικούς άλλους φορτώνουμε ασυνείδητα όλα τα δεινά της ζωής μας, όπως οι Εβραίοι της Παλαιάς Διαθήκης (Λευτικών, 16:20-22) φόρτωσαν στον τράγο τις αμαρτίες τους και τον ξαπόστειλαν στο δάσος («αποδιοπομπαίος τράγος*»). Μεταθέτουμε δηλαδή, μέσω του μηχανισμού άμυνας (βλ. κεφάλαιο 3), την ευθύνη για τη θέση μας, σε μια ομάδα που βρίσκεται σε δυσμενέστερη κατάσταση από τη δικιά μας και αυτό το κάνουμε λόγω των στερεότυπων που μας εμποδίζουν να σκεφτούμε λογικά.

«...ο αποδιοπομπαίος τράγος δεν είναι ένα πραγματικό πρόσωπο αλλά ένας τύπος ή, όπως θα ήθελε ένας ψυχαναλυτής, μια μεταβιβαστική φιγούρα στην οποία προβάλλει ο παρατηρητής τους οίκους του φόβους (ή ελπίδες)...» (T. Szasz, 1983:121).

Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, τα στερεότυπα και η προκατάληψη που έχουν ως βάση τα ψυχοδυναμικά αίτια και την αυταρχική προσωπικότητα - σε αντίθεση με αυτά που βασίζονται σε οικονομικά αίτια ή σε λάθος πληροφορίες- είναι αυτά που αντιστέκονται περισσότερο σε οποιαδήποτε προσπάθεια αλλαγής.

δ. Συνέπειες των προκαταλήψεων και του ρατσισμού

Οι προκαταλήψεις, που στηρίζονται στα στερεότυπα, έχουν τη δύναμη να υπεραπλουστεύουν και να διαστρεβλώνουν την κοινωνική πραγματικότητα, γι' αυτό και εμποδίζουν την αντικειμενική εκτίμηση της κατάστασης. Οι επιπτώσεις της προκατάληψης και του ρατσισμού είναι:

- Η δυσμενής διάκριση έναντι ατόμων ή ομάδων, η οποία εκδηλώνεται με τον άνισο τρόπο μεταχείρισης ενός ατόμου από κάποιο άλλο εξαιτίας της διαφορετικότητάς του.
- Η περιθωριοποίηση και ο κοινωνικός αποκλεισμός των «διαφορετικών» κοινωνικών ομάδων.
- Οι βίαιες συγκρούσεις ανάμεσα σε ομάδες.

10.3. Πόλεμος, τρομοκρατία: μορφές, αίτια και συνέπειες

Οι βίαιες συγκρούσεις που γνώρισε ή γνωρίζει μέχρι σήμερα η ανθρωπότητα, είτε με τη μορφή του πολέμου είτε με τη μορφή τρομοκρατικών επιθέσεων, απασχολούν την καθημερινότητα όλων στην παγκοσμιοποιημένη κοινωνία στην οποία ζούμε και αναδεικνύουν την αναγκαιότητα αντιμετώπισης των συγκρούσεων αυτών τόσο σε κοινωνικό όσο και σε πολιτικό επίπεδο. Οι διεθνείς οργανισμοί, οι οργανώσεις των πολιτών, τα κινήματα ειρήνης στον κόσμο αρθρώνουν τον αντίλογό τους έναντι των κρατικών επιλογών.

«Πόλεμος σημαίνει να σκοτώνονται μεταξύ τους άνθρωποι που δεν γνωρίζουν ο ένας τον άλλον για τα συμφέροντα ανθρώπων που γνωρίζονται μεταξύ τους, αλλά δεν αλληλοσκοτώνονται (Paul Ambroise Valery)» (Ζ. Παπαδημητρίου, 2000:250).

10.3.1 Πόλεμος

Πόλεμος είναι η οργανωμένη σύρραξη μεταξύ κρατών ή κοινωνικών ομάδων (εντός των κρατών) με στόχο την κατάκτηση εδάφους και πλουτοπαραγωγικών πηγών ή την ιδεολογική επικράτηση. Αποτελεί μια ακραία μορφή βίας, στο πλαίσιο της οποίας κάθε πλευρά επιδιώκει να επιβάλει τη θέλησή της στην άλλη.

Συνεπώς μια βασική ταξινόμηση των πολέμων, μεταξύ ή εντός των κρατών, βασίζεται σε γεωγραφικά ή ιδεολογικά κριτήρια. Σύμφωνα με άλλη ταξινόμηση, οι πόλεμοι μπορούν να διακριθούν ως προς τους σκοπούς και τα κίνητρα αυτών που τους προκαλούν σε κατακτητικούς, θρησκευτικούς, εθνικοαπελευθερωτικούς, κοινωνικο-επαναστατικούς, αμυντικούς ή επιθετικούς πολέμους. Όμως η ταξινόμηση ενός πολέμου συνιστά συχνά ένα πολύπλοκο εγχείρημα, διότι εξαρτάται από το ποιος επιχειρεί την ταξινόμηση και το χαρακτηρισμό του. Επίσης, τα κίνητρα εμπλοκής μπορεί να είναι πολλά και διαφορετικά για τους πρωταγωνιστές.

α. Οι βίαιες συγκρούσεις μεταξύ κρατών

Ο **κατακτητικός** πόλεμος αποσκοπεί στην κατάκτηση εδαφών και των πλουτοπαραγωγικών πηγών τους και αποτελεί την πλειονότητα των πολέμων μεταξύ κρατών στην ιστορία της ανθρωπότητας. Εδώ θα πρέπει να ενταχθούν τόσο οι εκστρατείες που οργανώνονταν από τις αυτοκρατορίες της αρχαιότητας ως το 18ο αιώνα (π.χ. Μέγας Αλέξανδρος, Ρωμαϊκή, Βυζαντινή, Οθωμανική Αυτοκρατορία) όσο και οι πολεμικές συρράξεις κατά το πρώτο ήμισυ του 20ού αιώνα (Α' και Β' Παγκόσμιος Πόλεμος κτλ.). Η χρήση της πυρηνικής ενέργειας για στρατιωτικούς σκοπούς και ο ανταγωνισμός των κοινωνικο-οικονομικών συστημάτων (σοσιαλισμός-καπιταλισμός) μετέβαλαν το περιεχόμενο των πολέμων με την προσθήκη ιδεολογικών κινήτρων στις συρράξεις μεταξύ των κρατών.

Ο **εθνικοαπελευθερωτικός** πόλεμος έχει ως σκοπό την ανεξαρτησία του έθνους-κράτους που βρίσκεται υπό ξένη κατοχή. Αφετηρία του είναι η εθνική αφύπνιση του λαού, ο οποίος οδηγείται σε βίαιη αντιπαράθεση με τον κατακτητή για την ανεξαρτητοποίησή του. Οι εθνικοαπελευθερωτικοί αγώνες παρατηρούνται μετά τη Γαλλική Επανάσταση. Κατά τον 20ό αιώνα ένας σημαντικός αριθμός χωρών απέκτησε την ανεξαρτησία του με εθνικοαπελευθερωτικούς αγώνες εναντίον των αποικιοκρατών. Παραδείγματα εθνικοαπελευθερωτικών πολέμων υπάρχουν πολλά όπως: Ελλάδα (1821), Ινδία (1949), Βιετνάμ (1954), Αλγερία (1962), Παλαιστίνη (αγώνας που διαρκεί από το 1920 μέχρι σήμερα).

Εικ. 10.10 Πόλεμος στο Ιράκ: κατάκτηση της χώρας και των πλουτοπαραγωγικών πηγών ή απελευθέρωση του Ιρακινού λαού; (Φωτογραφικό Αρχείο Αθηναϊκού Πρακτορείου Ειδήσεων).

Εικ.10.11 Μαχάτμα Γκάντι (1869-1948): Πρωτοεργάτης της μη βίας και ηγετική φυσιογνωμία των Ινδών στον αγώνα κατά της βρετανικής αποικιοκρατίας (Microsoft Encarta97 Encyclopedia).

Ο **θρησκευτικός** πόλεμος είναι ένας τύπος πολέμου που στηρίζεται στο φανατισμό των ομάδων με διαφορετικές θρησκευτικές πεποιθήσεις, πίσω όμως από τις οποίες υποκρύπτονται συχνά οικονομικά και πολιτικά κίνητρα. Παραδείγματα θρησκευτικών πολέμων είναι οι σταυροφορίες το Μεσαίωνα, ο τριακονταετής πόλεμος (1618-1648) μεταξύ των προτεσταντικών πριγκιπάτων και των καθολικών ηγετών/εκπροσώπων της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας κτλ. Η πιο πρόσφατη περίπτωση της Β. Ιρλανδίας με τη διαμάχη μεταξύ δι-αμαρτυρομένων και καθολικών, που έχει τις ρίζες της στους μεσαιωνικούς θρησκευτικούς πολέμους, έχει και έντονα πολιτικά χαρακτηριστικά. Η επίτευξη συμφωνίας ειρήνης μεταξύ Ηνωμένου Βασιλείου¹ και Ιρλανδίας το 1998 αποτελεί μια θετική εξέλιξη για την πιο σύγχρονη θρησκευτική διαμάχη.

β. Οι βίαιες συγκρούσεις εντός των συνόρων των κρατών (επανάσταση, εμφύλιος πόλεμος)

Ο 20ός αιώνας χαρακτηρίζεται ως αιώνας των επαναστάσεων. **Επανάσταση** σημαίνει ρήξη με την κρατούσα κοινωνικοοικονομική τάξη πραγμάτων. Η Οκτωβριανή Επανάσταση στη Ρωσία (1917) και η Κινεζική Επανάσταση (1949) έχουν βαρύνουσα ιστορική σημασία, γιατί οριοθετούν μεγάλες αλλαγές για όλο τον κόσμο.

Ο **εμφύλιος πόλεμος** διεξάγεται μεταξύ αντιπάλων που συνυπάρχουν στον ίδιο γεωγραφικό χώρο (ομοεθνών), με στόχο την κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας. Παραδείγματα εμφύλιων πολέμων έχουμε τόσο στην Ελλάδα (1945-1949), με διαχωρισμό των Ελλήνων στη βάση του πολιτικού τους φρονήματος («κομμουνιστές»

και «εθνικόφρονες»), όσο και στην Ισπανία (1936-1939), με αντίπαλες ομάδες τους «δημοκρατικούς» και τους «φασίστες».

Οι εμφύλιοι πόλεμοι λαμβάνουν σημαντικές πολιτικοκοινωνικές διαστάσεις και συνήθως υποκρύπτουν οικονομικά συμφέροντα. Πρόσφατα παραδείγματα αποτελούν οι εμφύλιοι πόλεμοι στο Ελ Σαλβαδόρ (1991, Συμφωνία Ειρήνης), στη Ρουάντα (1994, μεταξύ των φυλών Χούτου και Τούτσι, κατά τον οποίο σκοτώθηκαν 500.000 Τούτσι), στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη (1995).

γ. Τα αίτια των πολέμων

Τα αίτια, οι αφορμές και οι παράγοντες του πολέμου διαφοροποιούνται ανάλογα με την κοινωνία και τη χρονική περίοδο στην οποία αναφερόμαστε.

Οι θεωρίες που αναπτύχθηκαν ποικίλλουν και δίνουν έμφαση σε επιμέρους στοιχεία που προξενούν τις πολεμικές συγκρούσεις. Σύμφωνα με μια πρώτη θεωρητική άποψη, ο πόλεμος θεωρείται αποτέλεσμα της επιθετικής φύσης και των ενστίκτων του ανθρώπου, της ανάγκης του να επιβληθεί, να επικρατήσει στο έδαφος και στον αγώνα επιβίωσης και κυριαρχίας έναντι άλλων ομάδων (π.χ. φυλών, εθνών, κρατών). Η προσπάθεια επιστημόνων να εξηγήσουν τον πόλεμο και τις συγκρούσεις μεταξύ ανθρώπων με αναγωγή σε βιολογικά αίτια (ένστικτα και έμφυτα χαρακτηριστικά) εντάσσεται σε έναν ειδικότερο κλάδο της κοινωνιολογίας, τη **βιοκοινωνιολογία**, που δεν έχει πολλούς οπαδούς μεταξύ των σύγχρονων κοινωνιολόγων.

Αντίθετα, για τη **σύγχρονη κοινωνιολογία** ο πόλεμος δεν έχει καμία σχέση με ένστικτα ή έμφυτα στον άνθρωπο χαρακτηριστικά και ορμές. Οι ρίζες του πολέμου θα πρέπει να αναζητηθούν στον πολιτισμό, την

¹Περιλαμβάνει Αγγλία, Σκωτία, Ουαλία και Β. Ιρλανδία

κουλτούρα, τα σύμβολα, τις αξίες, τις στάσεις, που μαθαίνονται από τους ανθρώπους μέσω της πρωτογενούς και της δευτερογενούς κοινωνικοποίησης, καθώς και στα συμφέροντα των ανθρώπων και των διάφορων κοινωνικών ομάδων, τάξεων και κρατών. Ειδικότερα η υπεράσπιση ή η τάση επέκτασης των οικονομικών συμφερόντων δεν έπαψε ποτέ να αποτελεί τη βαθύτερη αιτία του πολέμου. Στο πρόσφατο παρελθόν οι αιτίες αυτές υπογραμμίστηκαν τόσο από τους κλασικούς μαρξιστές, που επισήμαναν τα οικονομικά αίτια του ιμπεριαλισμού (π.χ. ιδιοποίηση πλουτοπαραγωγικών πηγών, άνοιγμα νέων αγορών για βιομηχανικά προϊόντα, οικονομική ύφεση στη «μητρόπολη»), όσο και από τους νεότερους μελετητές, που επισήμαναν τη διαπλοκή μεταξύ οικονομικής (βιομηχανίας όπλων), πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας των κρατών.

δ. Συνέπειες των πολέμων

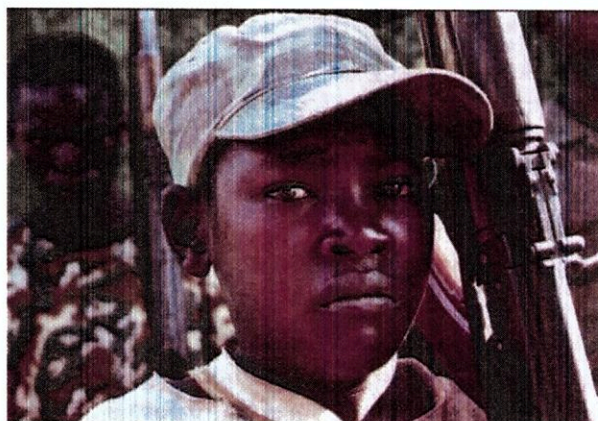
Στις σημαντικότερες συνέπειες των πολέμων συγκαταλέγονται:

- η απώλεια της ζωής εκατομμυρίων ανθρώπων (π.χ. Β' Παγκόσμιος Πόλεμος),
- ο θάνατος μικρών παιδιών και η χρησιμοποίηση ανηλίκων ως στρατιωτών σε πολλές χώρες στον κόσμο,
- η εμφάνιση αστέγων και προσφύγων (π.χ. εμφύλιες συρράξεις στην Αφρική),
- οι τραυματικές εμπειρίες των αμάχων και των στρατιωτών, που τους «σημαδεύουν» στο υπόλοιπο της ζωής τους (π.χ. πόλεμος του Βιετνάμ),
- η καταστροφή των περιουσιακών στοιχείων των ατόμων, αλλά και των πλουτοπαραγωγικών πηγών των κρατών (π.χ. πόλεμος στο Ιράκ).

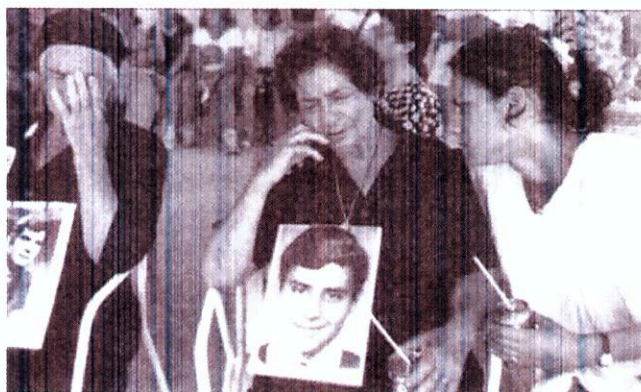
«Ο πόλεμος, σαν ομαδικό κοινωνικό φαινόμενο, δημιουργήθηκε από τον καιρό που ο άνθρωπος, από την κατάσταση της πρωτόγονης κοινότητας ή της ανυπαρξίας της ιδιοκτησίας, πέρασε στον καταμερισμό της δουλειάς, στην ιδιοκτησία των μέσων και στην ιδιοποίηση των προϊόντων της παραγωγής και στην κοινωνική διαφοροποίηση...» (Δ. Γληνός, 1976:79).

«Οι πόλεμοι του 20ού αιώνα χρεώνονται κατά κανόνα στο милитарισμό, στον αυταρχισμό, στον ακραίο εθνικισμό, στο φασισμό, στο ρατσισμό και τον ιμπεριαλισμό*» (Γ. Πάσχος, 2004:626).*

Η οδύνη του πολέμου

Εικ. 10.12 Παιδιά-στρατιώτες: μια από τις σκοτεινότερες πτυχές του πολέμου (Φωτογραφικό Αρχείο Ρόιτερ).

Εικ. 10.13α Μάνες αγνοούμενων Ελλήνων και Ελληνοκυπρίων από την τουρκική εισβολή στην Κύπρο το 1974 (Ιστορία του νέου Ελληνισμού, 1770-2000, τόμος 10ος, τεύχος 4ο, εκδ. Ελληνικά Γράμματα).

Εικ. 10.13β Αναζητώντας στήριγμα μετά τους βομβαρδισμούς στην πρώην Γιουγκοσλαβία (Φωτογραφικό Αρχείο Αθηναϊκού Πρακτορείου Ειδήσεων).

Έκθεση UNICEF: Η κατάσταση των παιδιών στον κόσμο (2005)

«Τα παιδιά είναι πάντοτε τα πρώτα θύματα των ένοπλων συρράξεων. Ακόμα και αν δε σκοτωθούν ή τραυματιστούν, μπορεί να μείνουν ορφανά, να πέσουν θύματα απαγωγής ή να μείνουν με ψυχολογικά τραύματα και βαθιά θλίψη από την άμεση έκθεση στη βία, τον εκτοπισμό, τη φτώχεια ή το χαμό αγαπημένων προσώπων. Αυτά που επιβιώνουν συχνά βρίσκονται σε μια μάχη άλλου είδους, ενάντια στις ασθένειες, την αναζήτηση καταφυγίου, την έλλειψη βασικών υπηρεσιών και την πείνα. Τα σχολεία επίσης μπορούν να μπουκώσουν στη δίνη της βίας, συχνά με τραγικές συνέπειες. Τα παιδιά μπορούν να στρατολογηθούν διά της βίας ως μαχητές ή σκλάβοι, να βιώσουν σεξουαλική κακοποίηση ή να εκτεθούν σε εκρηκτικές ύλες -απομεινάρια του πολέμου- που σκοτώνουν ή ακρωτηριάζουν χιλιάδες κάθε χρόνο...»
(www.unicef.gr/reports/sowcr2005.php)

10.3.2 Τρομοκρατία

Ο όρος «τρομοκρατία» εμφανίζεται για πρώτη φορά την περίοδο της Γαλλικής Επανάστασης και δηλώνει μια σειρά από οικονομικά, νομικά και πολιτικά μέτρα (όπως, για παράδειγμα, κατάσχεση περιουσιακών στοιχείων, κατάργηση της υπεράσπισης του κατηγορουμένου από συνήγορο, παραβίαση του οικογενειακού ασύλου από τις δημοτικές αρχές κ.ά.) που πήρε ο Ροβεσπιέρος (1793-1794) προκειμένου να αντιμετωπίσει τις δολοπλοκίες των αντεπαναστατών και να στηρίξει την εθνική άμυνα και την επαναστατική κυβέρνηση. Από αυτή την «επαναστατικό δικαίω τρομοκρατία» που αμφισβήτησε την καθεστηκυία τάξη, μέχρι τις τρομοκρατικές ενέργειες που γίνονται σήμερα σε διάφορα μέρη του κόσμου υπάρχει μια μεγάλη εννοιολογική απόσταση.

Στη σύγχρονη εποχή, τόσο τα κράτη, οι διεθνείς οργανισμοί και η Ευρωπαϊκή Ένωση όσο και η επιστημονική κοινότητα έχουν επιχειρήσει να ορίσουν την τρομοκρατία, χωρίς όμως να καταλήξουν σε έναν ενιαίο ορισμό του σύνθετου και ιδεολογικά φορτισμένου αυτού κοι-

νωνικού φαινομένου. Γενικά, επικρατούν δύο απόψεις:

- Η πρώτη αντιμετωπίζει την τρομοκρατία ως μια παράνομη και εγληματική πράξη βίας ή απειλή χρήσης βίας². Η χώρα μας κατατάσσει την τρομοκρατία στο οργανωμένο έγκλημα.

- Η δεύτερη αντιμετωπίζει την τρομοκρατία ως ένα «μέσο πολιτικής σύγκρουσης» για την επίτευξη κάποιων πολιτικών σκοπών. Οι υποστηρικτές της άποψης αυτής θεωρούν ότι η τρομοκρατία εμπεριέχει και στοιχεία πολεμικής σύρραξης, μιας σύρραξης όμως ιδιότυπης, ασύμμετρης μορφής.

Ασύμμετρες μορφές πολέμου

«Ακόμη από την ιστορία ξέρουμε πως μέχρι σήμερα όλοι οι πόλεμοι διεξάγονταν μεταξύ δυο καλά καθορισμένων και οργανωμένων εχθρών που είχαν ξεκάθαρους σκοπούς και στόχους... Όμως, μετά τα τρομοκρατικά χτυπήματα του... Σεπτεμβρίου (11/9/2001) βρισκόμαστε μπροστά σε νέο είδος πολέμου, όπου δεν γίνεται πόλεμος μεταξύ συγκεκριμένων κρατών, αλλά πόλεμος εναντίον ενός άορατου εχθρού που δεν έχει καθορισμένα σύνορα ούτε καθορισμένη χώρα και εθνικότητα και ο οποίος δεν στράφηκε συγκεκριμένα κατά μιας χώρας αλλά εναντίον ενός πολιτισμού...και ενός τρόπου ζωής που διαφέρει ριζικά από το δικό του»
(Γ. Ν. Γαλάνης, 2003:40).

Σύμφωνα με τη δεύτερη άποψη, η τρομοκρατία μπορεί να προέλθει τόσο από «μη κρατικούς» όσο και από «κρατικούς παίκτες», είτε αυτοί είναι κρατικοί παράγοντες που καταχρώνται την εξουσία είτε παρακρατικές οργανώσεις. Παράδειγμα αποτελούν οι οργανώσεις που δρούσαν στο πλαίσιο φασιστικών καθεστώτων σε χώρες της Λατινικής Αμερικής και οργάνωναν απαγωγές και εξαφανίσεις χιλιάδων αντιφρονούντων πολιτών.

² Η απειλή χρήσης ή η χρήση βίας μπορεί να απευθύνεται κατά της ζωής των ανθρώπων ή της περιουσίας τους και συμπεριλαμβάνει ενέργειες όπως απαγωγές και καταστάσεις ομηρίας, βομβιστικές επιθέσεις σε εγκαταστάσεις και μέσα μεταφοράς, πειρατείες σε μέσα μεταφοράς, δολοφονίες και τραυματισμούς ανθρώπων, καταστροφές ηλεκτρονικών βάσεων δεδομένων, χρήση συμβατικών όπλων και όπλων μαζικής καταστροφής (πυρηνικών, χημικών ή βιολογικών), χρήση ανθρώπων ως κομάντος αυτοκτονίας.

«Ας εξετάσουμε όμως την περίπτωση των “κρατικών παικτών”. Η ανάλυση του Weber για το ρόλο του κράτους, το οποίο “έχει το μονοπώλιο της νόμιμης χρήσης της φυσικής βίας εντός της επικράτειάς του” προϋποθέτει ότι η ίδια η λογική του κράτους διέπεται από το δικαίωμα του να κάνει χρήση βίας, χωρίς αυτό να συνεπάγεται αυτομάτως και τη νομιμοποίηση κάθε πράξης βίας. Η χρήση βίας εκ μέρους του κράτους συχνά μπορεί να λάβει μορφές που αντιβαίνουν στην έννοια του δικαίου. Η έννοια του αυτόνομου και αυτοδίκαιου κράτους δεν δικαιώνει και την έννοια της χρήσης βίας κατά των πολιτών του»

(Μ. Μπόση, 2000:137).

Οι πρόσφατες τρομοκρατικές επιθέσεις ανά τον κόσμο φέρνουν στην επιφάνεια ερωτήματα σχετικά με τα αίτια, αλλά και την αντιμετώπιση του φαινομένου της τρομοκρατίας. Τι γεννά λοιπόν την τρομοκρατία; Μια **πρώτη απάντηση** μπορεί να προκύψει, αν εξετάσει κανείς τις προκηρύξεις με τις οποίες οι ίδιες οι οργανώσεις αιτιολογούν την πράξη τους. Η αιτιολογία που χρησιμοποιείται συνήθως από τους τρομοκράτες είναι ότι με την πράξη τους επιχειρούν να αντιμετωπίσουν μια αδικία, να «διορθώσουν» κάποια «κακώς κείμενα». Μια **δεύτερη απάντηση** δίνουν οι κοινωνικοί επιστήμονες, οι οποίοι αναζητούν τις ρίζες της τρομοκρατίας στη φτώχεια, στον ιμπεριαλισμό και στην εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πηγών των χωρών του Τρίτου Κόσμου ή ακόμη σε συγκρούσεις θρησκειών, πολιτισμών και τρόπων ζωής που συνοδεύουν τις περιόδους μετάβασης και εκκοσμίκευσης* των κοινωνιών.

10.3.3 Συνέπειες και αντιμετώπιση της τρομοκρατίας

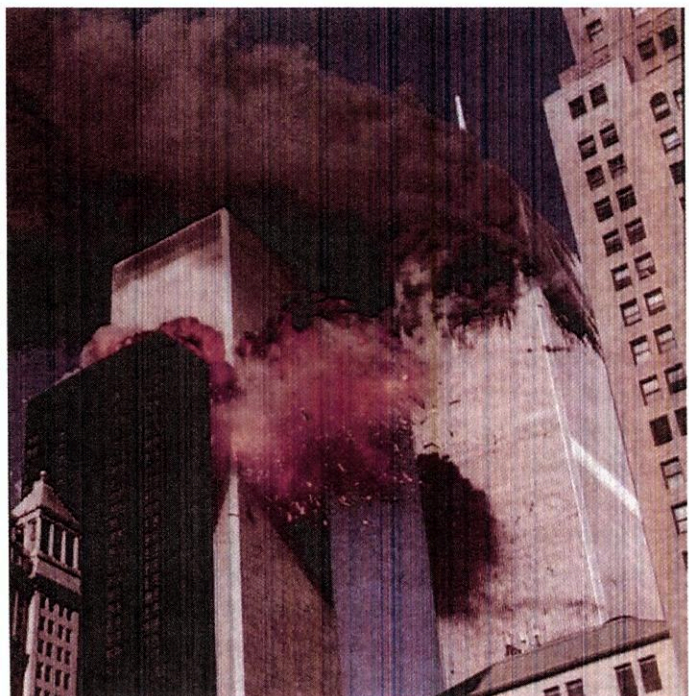
Η απώλεια της ζωής χιλιάδων ανθρώπων, ο φόβος των πολιτών, οι τραυματικές (σωματικές και ψυχικές) εμπειρίες των διασωθέντων, οι υλικές καταστροφές και η οικονομική ύφεση αποτελούν τις σημαντικότερες επιπτώσεις της τρομοκρατίας. Ωστόσο, στις «παράπλευρες» συνέπειες της τρομοκρατίας πρέπει να εντάξουμε και την ενίσχυση των στερεότυπων καθώς και την εμφάνιση φαινομένων

αυτοδικίας και εκδίκησης από φασιστικές οργανώσεις κατά των μεταναστών που εικάζεται ότι κατάγονται από χώρες προέλευσης των τρομοκρατών.

Όσον αφορά την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο, παρατηρείται ότι πολλές χώρες προβαίνουν σε νομοθετικές ρυθμίσεις που περιορίζουν τις ατομικές ελευθερίες και τα δικαιώματα των πολιτών, δίνοντας προτεραιότητα σε θέματα ασφάλειας. Σε διεθνές επίπεδο, η τρομοκρατία μπορεί να οδηγήσει και σε πολέμους, διαιωνίζοντας έτσι ένα φαύλο κύκλο βίας.

Ωστόσο, η περιστολή των δικαιωμάτων των πολιτών, με αφορμή την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας, θέτει σε κίνδυνο την ίδια τη δημοκρατία, η οποία φαίνεται έτσι να αντιφάσκει προς την ουσία και τις διακηρύξεις της, ενώ παράλληλα καθίσταται περισσότερο ευάλωτη σε εκτροπές και παράνομες μορφές βίας.

Είναι γνωστό ότι τα κράτη προσπαθούν να αντιμετωπίσουν την τρομοκρατία κυρίως με νομοθετικά και κατασταλτικά μέτρα (καταδίωξη, πόλεμος, σύλληψη, φυλάκιση, εξόντωση κτλ.). Αναμφίβολα τα μέτρα αυτά μπορούν να έχουν κάποια βραχυπρόθεσμα αποτελέσματα, αλλά για τη μακροπρόθεσμη αντιμετώπιση της τρομοκρατίας θα πρέπει η διεθνής κοινότητα να επιλύσει τα οικονομικά, τα πολιτικά και τα πολιτισμικά προβλήματα που γεννούν την τρομοκρατία.

Εικ. 10.14 Το τρομοκρατικό χτύπημα στους Δίδυμους Πύργους της Νέας Υόρκης στις 11-9-2001 (Φωτογραφικό Αρχείο του Associated Press).

«Βλέπουμε τον κόσμο ως ομοσπονδία θρησκειών και όχι ανθρώπινων όντων και από εκεί προέρχεται η βία. Η δέσμευση της δημοκρατίας αφορά σε άτομα και όχι σε θρησκευτικές ομάδες. Είναι λάθος να βλέπουμε τους ανθρώπους ως μέρος του πολιτισμού στον οποίο ζουν και όχι ως άνθρωπους. Ας ορίζουμε τους εαυτούς μας όπως θέλουμε και όχι μέσα στα κουτιά που μας βάζουν» (απόσπασμα άρθρου του Ινδού οικονομολόγου Αμάρτια Σεν, Ταχυδρόμος, 13/8/2005).

κοινωνίας, αλλά και των προτεραιοτήτων που θα θέσει η διεθνής κοινότητα (μέσω των διεθνών οργανισμών). Πάνω από όλα είναι απαραίτητο να υπάρξει συνειδητή δραστηριοποίηση σε όλα τα επίπεδα, ώστε να απαλλαγεί η ανθρωπότητα, αν όχι από τους πολέμους και τις συρράξεις γενικά, τουλάχιστον από την επικρατούσα κουλτούρα του πολέμου και της σύγκρουσης, η οποία επιστρατεύεται πολλές φορές για να λύσει τα προβλήματα, ενώ ουσιαστικά τα πολλαπλασιάζει.

Σε επίπεδο ατομικό είναι σημαντικό να αναλογιστούμε το πώς βλέπουμε τον «άλλον», το διαφορετικό. Για παράδειγμα, το θρήσκευμα ή η εθνικότητα του άλλου πρέπει να καθορίζουν τη φιλία ή θα πρέπει να δίνεται προτεραιότητα στο χαρακτήρα;

Τελικά, σε μια κοινωνία με δημοκρατικά εκλεγμένη κυβέρνηση οι πολίτες μπορούν να διατυπώσουν τις απόψεις, τις κρίσεις τους, τις αντιρρήσεις και τις ιδεολογικές τους θέσεις μέσα από τους πολυάριθμους πολιτικούς φορείς. Οι πολίτες με τη συμμετοχή τους μπορούν να χρησιμοποιήσουν όλα εκείνα τα νόμιμα μέσα που στοχεύουν σε μια ειρηνική (όχι βίαιη) επίλυση των αιτημάτων τους.

10.4. Αντιμετώπιση της προκατάληψης και της οργανωμένης βίας

Η κρίσιμότητα ορισμένων ζητημάτων στην εποχή μας θέτει σε όλους κάποια εύλογα ερωτήματα όπως: ποιο είναι το μέλλον της ανθρωπότητας τον 21ο αιώνα; Οι προκαταλήψεις και η ρατσιστική συμπεριφορά θα υποχωρήσουν ή θα επικρατήσει το μισαλλόδοξο πνεύμα; Η ανάγκη για μετανάστευση θα εκλείψει, έτσι ώστε όλοι οι άνθρωποι να μπορούν να ευημερούν στη χώρα τους, χωρίς ανασφάλεια, φτώχεια και αβεβαιότητα;

Καίριο ζήτημα είναι το αν οι διεθνείς οργανισμοί θα μπορέσουν να υπερασπιστούν τις αρχές βάσει των οποίων δημιουργήθηκαν, δηλαδή το δίκαιο, την ειρήνη και την ευημερία των λαών, ή αν ο ρόλος τους θα περιοριστεί σε ανθρωπιστικού τύπου παρεμβάσεις.

Βεβαία, η αντιμετώπιση της προκατάληψης, του ρατσισμού και της οργανωμένης βίας - τα οποία είναι άρρηκτα συνδεδεμένα μεταξύ τους - είναι δύσκολο να επιτευχθεί, όχι όμως ακατόρθωτο, αφού εξαρτάται από τη δράση των ατόμων, των συλλογικών φορέων κάθε

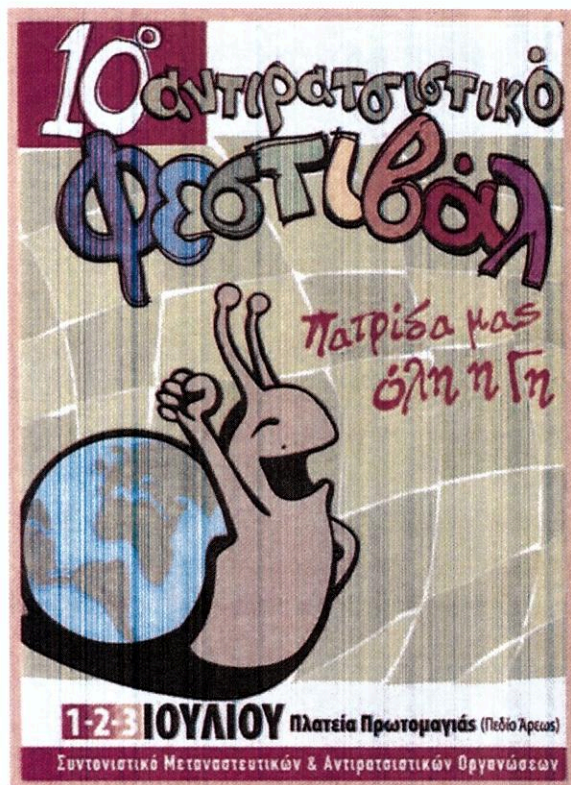
Διακήρυξη των Ανθρώπινων Δικαιωμάτων Ο.Η.Ε. (1948), άρθρα 1 και 2

«Όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται ίσοι στην αξιοπρέπεια και τα δικαιώματα, χωρίς καμιά απολύτως διάκριση,... ειδικότερα ως προς τη φυλή, το χρώμα, το φύλο, τη γλώσσα, τη θρησκεία, τις πολιτικές ή άλλες πεποιθήσεις, την εθνική ή κοινωνική καταγωγή, την ιδιοκτησία, τη γέννηση ή άλλη κατάσταση» (Τα Ηνωμένα Έθνη, 1996: 193).

«Οι άνθρωποι θα είναι ασφαλείς μόνο όταν μάθουν να συμπεριφέρονται μεταξύ τους ως ίσοι και αδέλφια. Οποιοδήποτε άλλο σύστημα άμυνας και ασφάλειας είναι μάταιο»

«Η πολιτική του οφθαλμός αντί οφθαλμού θα δημιουργούσε έναν κόσμο από τυφλούς»

(Μ. Γκάντι, «Πρόσωπα που άλλαξαν την πορεία του κόσμου» Το Βήμα της Κυριακής, 7-10-2001).

Εικ. 10.15 Η αφίσα του 10ου Αντιρατσιστικού Φεστιβάλ της Αθήνας, 1-3 Ιουλίου 2005.

Η αναγνώριση της ετερότητας συμβάλλει στην καλλιέργεια του σεβασμού του άλλου. Η σύναψη κοινωνικών σχέσεων μας κάνει πολλές φορές να αναμετρηθούμε με τα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις μας.

Σε επίπεδο κοινωνικό μπορούν να γίνουν παρεμβάσεις στο πλαίσιο των πρωτογενών και των δευτερογενών φορέων κοινωνικοποίησης:

- **Οικογένεια.** Εάν τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις αναπαράγονται στο πλαίσιο της οικογένειας, δεν προάγεται η ανεκτικότητα και επομένως περιορίζονται οι δυνατότητες κοινωνικότητας. Ως εκ τούτου το περιεχόμενο της κοινωνικοποίησης διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην κατανόηση των ατομικών και των κοινωνικών δικαιωμάτων και στην εσωτερίκευση των αξιών που προάγουν την ανεκτικότητα.

- **Μ.Μ.Ε.** Τα πρότυπα που προβάλλονται πολλές φορές από τα Μ.Μ.Ε. στέλνουν αντιφατικά μηνύματα, τα οποία προσλαμβάνονται συχνά άκριτα από τα νεαρά κυρίως άτομα ενδυναμώνοντας τη σύγχυση. Η προβολή ταινιών βίας από την τηλεόραση δεν καλλιεργεί την ειρηνική επίλυση των διενέξεων. Εδώ έχουν ευθύνη να αντιδράσουν τόσο οι κοινωνικές οργανώσεις όσο και οι τηλεθεατές.

- **Σχολείο.** Η καλλιέργεια αντιλήψεων σχετικά με την ισοτιμία όλων των ανθρώπων και η εμπέδωση της «πολιτισμικής σχετικότητας»* ενισχύουν τις κοινωνικές δεξιότητες όπως την επικοινωνία, την αλληλεγγύη, τις πανανθρώπινες αξίες της ειρήνης και της ελευθερίας. Το σχολείο μπορεί να συμβάλει σημαντικά στην καλλιέργεια της αξίας του διαλόγου ως μέσου ειρηνικής επίλυσης των συγκρούσεων.

Έξι βήματα αντιμετώπισης της σύγκρουσης στο σχολείο

- «Προσδιορισμός του προβλήματος και του επιπέδου επίλυσής του.
- Αποστασιοποίηση των ατόμων από το πρόβλημα και διάκριση των πραγματικών ζητημάτων αντιπαράθεσης από τα ζητήματα διαπροσωπικών σχέσεων. Διατύπωση διαδικαστικών κανόνων και κανόνων του παιχνιδιού επίλυσης προβλήματος.
- Εντοπισμός κινήτρων, αναγκών και συμφερόντων που οδηγούν στη σύγκρουση.
- Αναζήτηση εναλλακτικών επιλογών που να αποτελούν λύσεις και να ικανοποιούν τα συμφέροντα όλων.
- Αξιολόγηση των εναλλακτικών επιλογών με βάση αντικειμενικά κριτήρια τα οποία ορίζονται από τις επιθυμίες της μιας πλευράς. Αναζήτηση συμφωνίας που να ικανοποιεί καθέναν από τους εμπλεκόμενους» (Π.Χηνάς και Κ.Χρυσάφιδης, 2000:20).

Αξίζει να προστεθεί ότι μέσα από τη διαπολιτισμική εκπαίδευση, η οποία δεν πρέπει να περιορίζεται μόνο στα «διαπολιτισμικά σχολεία», το σχολείο και ευρύτερα η κοινωνία θα πρέπει να διασφαλίσουν ίσες ευκαιρίες για όλους τους μαθητές ανεξάρτητα από την εθνική και την πολιτισμική προέλευσή τους. Η διαπολιτισμική εκπαίδευση είναι αναγκαία όχι μόνο λόγω της ύπαρξης των αλλοδαπών μαθητών στο σχολείο· η αξία της είναι πολύ μεγαλύτερη συνολικά, ακριβώς γιατί παρουσιάζει πολύπλευρα ένα θέμα, ενώ «μια μονοδιάστατη, για παράδειγμα, παρουσίαση της θρησκείας, της ιστορίας, της γεωγραφίας, της λογοτεχνίας, της κοινωνιολογίας κτλ. δεν παρέχει τις προϋποθέσεις...να αναπτυχθεί η κριτική σκέψη» (Γ. Μάρκου, 1997:246).

• **Κοινωνία των πολιτών.** Οι συλλογικές δράσεις των πολιτών όπως τα κινήματα ειρήνης, οι οργανώσεις υπεράσπισης των δικαιωμάτων των ατόμων, οι διασυννοριακές οργανώσεις αρωγής σε περιπτώσεις καταστροφών, τα οικολογικά κινήματα αποτελούν τον ελπιδοφόρο αντίλογο στις μορφές βίας που αναπτύσσονται σε διάφορες χώρες και περιοχές.

• **Κράτος.** Σε πολλές περιπτώσεις τα σύνορα των κρατών προήλθαν από ένοπλες συγκρούσεις και χρησιμεύουν στο να διακρίνουν αυτούς που έχουν το δικαίωμα να ζουν (και να εργάζονται) στο εσωτερικό των κρατών από εκείνους που δεν το έχουν. Τα πλεονεκτήματα αλλά και οι υποχρεώσεις που απορρέουν από αυτό το δικαίωμα γίνονται πολλές φορές αφορμή για φιλονικίες (σε πολιτικό και σε κοινωνικό επίπεδο), όταν αμφισβητούνται τα κριτήρια με τα οποία έχει κάποιος το δικαίωμα να ανήκει στο συγκεκριμένο κράτος (π.χ. υπηκοότητα, εκλογικό δικαίωμα). Το ελληνικό κράτος έχει πάρει κάποια μέτρα που ενισχύουν την κοινωνική ενσωμάτωση και το σεβασμό της διαφοράς και της ετερότητας (όπως, για παράδειγμα, η αναθεώρηση του οικογενειακού δικαίου, η θεσμοθέτηση του νόμου των ποσοστώσεων για την ισότιμη συμμετοχή ανδρών και γυναικών στην Τοπική Αυτοδιοίκηση, η νομιμοποίηση των μεταναστών, τα εκπαιδευτικά προγράμματα για διάφορες πολιτισμικές ομάδες, η νομοθεσία για τα άτομα με ειδικές ανάγκες, η θεσμοθέτηση του Συνηγόρου του Πολίτη). Παρ' όλα αυτά υπάρχουν ακόμη θέματα προς διευθέτηση, κυρίως αυτά που αφορούν την εφαρμογή της σχετικής νομοθεσίας στην πράξη και την εξασφάλιση της υποδομής για την ουσιαστικότερη ενσωμάτωση όλων όσοι ζουν και εργάζονται στο ελληνικό έδαφος.

«Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι το πρώτο άρθρο της γαλλικής Διακήρυξης αναφέρεται στα δικαιώματα του ανθρώπου, ενώ το τέταρτο άρθρο στα δικαιώματα του πολίτη. Η διάκριση αυτή ανθρώπου και πολίτη έχει, κατά την άποψή μας, περιοριστική σημασία σε ό,τι αφορά τα υποκείμενα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθώς ο πολίτης συνδέεται αλλά και προϋποθέτει την ύπαρξη εθνικού κράτους, και με την έννοια αυτή τα ανθρωπίνια δικαιώματα δεν ισχύουν γενικά και για όλους τους ανθρώπους, παρά μόνο για εκείνους που είναι πολίτες ενός συγκεκριμένου κράτους-έθνους. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει την εθνοκεντρική ερμηνεία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο βαθμό που εισάγει αναπότρεπτα την έννοια του "Άλλου"...» (Ζ. Παπαδημητρίου, 2000: 126).

Εικ. 10.16β Διαδήλωση κατά του πολέμου στο Ιράκ (Ιστορία του νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμος 10ος, τεύχος 3ο, εκδ. Ελληνικά Γράμματα).

Εικ. 10.16α Διαδήλωση κατά του πολέμου στο Βιετνάμ (Φωτογραφικό αρχείο Ν. Πετρόπουλου).

Εικ. 10.17 Μουσικό εργαστήριο στον Παρακάλαμο Ιωαννίνων (Φωτογραφικό Αρχείο του προγράμματος ΕΠΕΑΕΚ II, «Ένταξη των Τσιγγανοπαίδων στο Σχολείο», Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων).

Σε **διεθνές επίπεδο** παρεμβάσεις, όσον αφορά τον περιορισμό των συγκρούσεων, μπορούν να γίνουν από διεθνείς οργανισμούς καθώς και από μη κυβερνητικές οργανώσεις. Η ενίσχυση των **διεθνών οργανισμών** (π.χ. Ο.Η.Ε., Συμβούλιο της Ευρώπης, Οργανισμός Ασφάλειας και Συνεργασίας στην Ευρώπη) μπορεί να συντελέσει στην υπεράσπιση της ειρήνης, γεγονός που θα αποτελούσε ύψιστης σημασίας πολιτική και κοινωνική κληρονομιά για τις μελλοντικές γενεές.

Η ανάπτυξη του πολιτισμού της ειρήνης προϋποθέτει την ενδυνάμωση των διεθνών οργανισμών, καθώς και των κινημάτων ειρήνης των πολιτών ανά τον κόσμο. Είναι γεγονός ότι πολλοί διεθνείς οργανισμοί, με προεξάρχοντα τον Ο.Η.Ε., προσφέρουν τις υπηρεσίες τους σε έκτακτες καταστάσεις και με τον τρόπο αυτό συμβάλλουν στην αντιμετώπιση δυσβάσταχτων καταστάσεων που βιώνουν οι άμαχοι όπου γης από τις πολεμικές συγκρούσεις.

Από την άλλη πλευρά, οι **μη κυβερνητικές οργανώσεις** (εθελοντικές διεθνείς οργανώσεις) όπως η Διεθνής Αμνηστία, οι Γιατροί του Κόσμου, οι Γιατροί χωρίς Σύνορα, ο Ερυθρός Σταυρός, η Ερυθρά Ημισέληνος κ.ά. προσφέρουν τη βοήθειά τους με διαφορετικούς τρόπους και σε διαφορετικό επίπεδο στους πληθυσμούς που υποφέρουν, ανεξάρτητα από την επικρατούσα θρησκεία ή από το σύστημα διακυβέρνησης.

«Η Διεθνής Αμνηστία είναι μια παγκόσμια ανεξάρτητη, εθελοντική οργάνωση για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Δρα για την απελευθέρωση των κρατουμένων συνείδησης, τη δίκαιη και έγκαιρη παραπομπή σε δίκη όλων των πολιτικών κρατουμένων και την κατάργηση των βασανιστηρίων και της ποινής του θανάτου...» (απόσπασμα από φυλλάδιο της Διεθνούς Αμνηστίας).

Τέλος, θεωρείται ότι η οικονομική ανάπτυξη των χωρών, η εξάλειψη της φτώχειας, η εκπαίδευση για όλους, η ενίσχυση της δημοκρατίας, η καλλιέργεια του διαλόγου και η πολυεπίπεδη συνεργασία μεταξύ κρατών, διεθνών οργανισμών και οργανώσεων πολιτών για την κοινωνική και την οικονομική πρόοδο μπορούν να επιδράσουν θετικά στην αντιμετώπιση των προκαταλήψεων, του ρατσισμού και της οργανωμένης βίας.

